

Obrasci bijega

Povratnici iz zemalja van granica bivše Jugoslavije, raseljena lica i osobe koje su ostale u Sarajevu i Banja Luci, 1999.

Istraživanje proživljenih ratnih događaja, istorija bijega te trenutni smještaj i psihosocijalna prilagodba odraslih lica

Dipl. Psiholog Steve Powell, dr. Rita Rosner i prof. dr. Willi Butollo

Institut za psihologiju, Odsjek za kliničku psihologiju i psihoterapiju, LMU (Univerzitet u Minhenu)

U saradnji sa Odsjekom za psihologiju na Univerzitetu u Sarajevu (Šef odsjeka prof. dr. Ismet Dizdarević) i Banja Luci (Šef odsjeka prof. dr. Branko Milosavljević)

Izveštaj Uredu federalnog vladinog komesara za povratak izbjeglica, reintegraciju i povezanu rekonstrukciju u Bosni i Hercegovini, Hans Koschnick.

U ime: Deutsche Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit - **gtz GmbH**

Sadržaj

1 OPŠTI PREGLED	5
1.1 Uvod.....	5
1.2 Uzorci	5
1.3 Glavni rezultati.....	6
1.4 Korišteni instrumenti	7
1.5 Smjernice za dalje istraživanje.....	8
2 REZULTATI: DEMOGRAFSKE INFORMACIJE ZA SVAKI UZORAK.....	9
3 REZULTATI: ISTORIJA BIJEGA OD 1991 GODINE ZA SVAKI UZORAK.....	12
4 REZULTATI: PITANJA POVRATKA: POVRATNICI IZ ZEMALJA VAN BIVŠE JUGOSLAVIJE.....	13
4.1 Uvod.....	13
4.2 Zemlja domaćin: frekvencije.....	13
4.3 Informacija prije povratka.....	15
4.4 Izvori informacija prije povratka.....	16
4.5 Razlozi za povratak.....	17
4.6 Izvori pomoći prilikom povratka.....	19
4.7 Stavovi o zemlji domaćinu i svojoj zemlji.....	20
5 REZULTATI: DOŽIVLJENI TRAUMATSKI I STRESNI DOGAĐAJI, PREMA UZORKU	22
5.1 Grupe događaja: rat i iskustvo bijega	22
5.2 Grupe događaja imaju značajnu korelaciju sa aktuelnim simptomima.....	23
6 REZULTATI: PSIHOLOŠKI STATUS.....	24
7 REZULTATI: INTEGRACIJA I IDENTIFIKACIJA.....	28
8 REZULTATI: TRENUTNI SMJEŠTAJ: STATUS, ŽELJE.....	34
9 REZULTATI: RAZLIKE IZMEĐU POVRATNIKA IZ NJEMAČKE I DRUGIH ZEMALJA DOMAĆINA.....	36
10 REZULTATI: EFEKAT DUŽINE VREMENA PROVEDENOG VANI.....	37
11 ZAHVALE I POSVETE.....	38
12 DODATAK: POZADINA.....	39
13 DODATAK: UZORCI	40
13.1 Uzorci iz Sarajeva:	40
13.2 Uzorci iz Banja Luke.....	40
13.3 Uzorci za usporedbu: Sarajevo 1998.....	40
13.4 Definicije "nekadašnje izbjeglice ", itd.....	41
13.5 Problemi sa uzorcima.....	41
13.6 Odbijanje saradnje	41
13.7 Kriteriji uključenja.....	41
13.8 Stratifikacija.....	42
14 DODATAK: REFERENCE I FUSNOTE.....	43

Tabele i grafikoni

2.1.1	DEMOGRAFSKI DETALJI ZA SVAKI UZORAK.....	9
2.1.2	ANALIZA SPOLOVA U SVAKOM UZORKU.....	10
2.1.3	PROCENAT SVAKOG UZORKA SA NIŽIM, SREDNJIM I VISOKIM OBRAZOVANJEM (MJEREN BROJEM GODINA ŠKOLOVANJA)	10
2.1.4	RELIGIJA PREMA UZORKU.....	11
3.1.1	FAKTORI PREMJEŠTANJA PREMA UZORKU (MOGUĆI VIŠESTRUKI ODGOVORI).....	12
3.1.2	NARODNA I MEĐUNARODNA KRETANJA PREMA UZORKU (MOGUĆI VIŠESTRUKI ODGOVORI)...	12
4.2.1	ZEMLJA DOMAĆIN NJEMAČKA NASUPROT OSTALIH.....	13
4.2.2	DETALJNA ANALIZA ZEMALJA DOMAĆINA:.....	13
4.2.3	DOMAĆIN NJEMAČKA FEDERALNA DRŽAVA (BUNDESLAND): FREKVENCije.....	14
4.3.1	PROCENAT ISPITANIKA KOJI SU IMALI INFORMACIJE O RAZLIČITIM PITANJIMA PRIJE SVOGA POVRATKA (MOGUĆI SU VIŠESTRUKI ODGOVORI).....	15
4.4.1	PROCENAT ISPITANIKA KOJI SU NAVELI RAZLIČITE IZVORE INFORMACIJA O POVRATKU KAO ZNAČAJNE (MOGUĆI VIŠESTRUKI ODGOVORI).....	16
4.4.2	PROCENAT ISPITANIKA KOJI SU NAVELI RAZLIČITE IZVORE INFORMACIJA O POVRATKU KAO ZNAČAJNE, PREMA ZEMLJI DOMAĆINU (MOGUĆI VIŠESTRUKI ODGOVORI).....	16
4.5.1	PROCENAT ISPITANIKA KOJI SU NAVELI RAZLOG ZA POVRATAK (MOGUĆI VIŠESTRUKI ODGOVORI).....	17
4.5.2	PROCENAT ISPITANIKA KOJI SU NAVODILI RAZLOGE ZA POVRATAK, PREMA ZEMLJI DOMAĆINU (MOGUĆI VIŠESTRUKI ODGOVORI).....	18
4.6.1	PROCENAT ISPITANIKA KOJI SU NAVELI IZVOR POMOĆI PRILIKOM POVRATKA KAO ZNAČAJAN 19	
4.6.2	PROCENAT ISPITANIKA KOJI SU NAVELI IZVOR POMOĆI PRILIKOM POVRATKA KAO ZNAČAJAN, PREMA ZEMLJI DOMAĆINU.....	19
4.7.1	PROCENAT ISPITANIKA KOJI SU ODGOVORILI SA "DA" NA PITANJA O ZEMLJI DOMAĆINU I SVOJOJ ZEMLJI.....	20
4.7.2	PROCENAT ISPITANIKA KOJI SU ODGOVORILI SA "DA" NA PITANJA O ZEMLJI DOMAĆINU I SVOJOJ ZEMLJI, PREMA ZEMLJI DOMAĆINU.....	20
4.7.3	DRUGE INFORMACIJE.....	21
6.1.1	NIVO SIMPTOMA ZA SVAKI OD DEVET TIPOVA SIMPTOMA, PREMA UZORKU UKLJUČUJUĆI POREĐENJE SA: NJEMAČKOM "NORMALNOM" POPULACIJOM, NJEMAČKIM HOSPITALIZIRANIM PSIHIJATRIJSKIM PACIJENTIMA, I SA TRI UZORKA ISPITANIKA KOJI SU OSTALI U SARAJEVU IZ 1998. GODINE.....	24
6.1.2	GENERALNI PROFIL SIMPTOMA RAZLIČITIH UZORAKA: DRUGAČIJI PREGLED.....	25
6.1.3	PROCENAT ISPITANIKA SA DIJAGNOZOM "POST-TRAUMATSKI STRESNI POREMEĆAJ", PO UZORKU.....	26
6.1.4	PROCENAT ISPITANIKA KOJI IMAJU POST-TRAUMATSKI STRESNI POREMEĆAJ, PREMA UZRASTU I SPOLU.....	27
7.1.1	UPITNIK O INTEGRACIJI I IDENTIFIKACIJI: SVI REZULTATI.....	28
7.1.2	PROCENAT ISPITANIKA KOJI SU ŽELJELI/NISU ŽELJELI DA ŽIVE U DRUGOJ ZEMLJI, PREMA UZORKU	29
7.1.3	BROJ ISPITANIKA KOJI SU NAPUSTILI ZEMLJU DOMAĆINA DOBROVOLJNO/NEDOBROVOLJNO, PREMA ZEMLJI DOMAĆINU.....	30

7.1.4	PREFERENCIJA POVRATNIKA KOJI BI ŽELJELI ŽIVJETI U DRUGOJ ZEMLJI: U KOJOJ ZEMLJI BI ŽELJELI ŽIVJETI.....	31
7.1.5	PREFERENCIJA ISPITANIKA KOJI NISU POVRATNICI A ŽELJELI BI ŽIVJETI U DRUGOJ ZEMLJI: U KOJOJ ZEMLJI BI ŽELJELI ŽIVJETI.....	31
7.1.6	UPITNIK O INTEGRACIJI I IDENTIFIKACIJI: FAKTORI.....	32
7.1.7	UPITNIK O INTEGRACIJI I IDENTIFIKACIJI: GLAVNI FAKTORI PREMA UZORKU.....	32
7.1.8	SKALA SOCIJALNE PODRŠKE: UKUPNI REZULTAT.....	33
8.1.1	PRAVA NAD TRENUTNIM SMJEŠTAJEM KOJA POSJEDUJU ISPITANICI ILI NJIHOVE PORODICE.	34
8.1.2	STATUS TRENUTNOG SMJEŠTAJA (PROCENAT ISPITANIKA KOJI SU SE SLOŽILI SA SVAKOM IZJAVOM).....	35

1 Opšti pregled

1.1 Uvod

- ❑ Kako ljudi doživljavaju protjerivanje u stranu zemlju i kako doživljavaju svoj povratak?
- ❑ Da li iskustva onih koji su se vratili iz Njemačke, što čini preko polovine izbjeglica koji su napustili bivšu Jugoslaviju tokom rata od 1991-5, razlikuju od onih koji se vraćaju iz drugih zemalja domaćina?
- ❑ Da li se njihova iskustva razlikuju od osoba koje su raseljene unutar zemlje ili onih koji su ostali cijelo vrijeme u BiH?
- ❑ Kako se ove različite grupe ljudi identificiraju sa zemljom i gradom u kojem žive sada?
- ❑ Ko bi se volio odseliti?
- ❑ Koje su vrste stresnih događaja doživjele različite grupe i kakve su psihološke posljedice u 1999. godini? Namjera ovog izvještaja je da odgovori na ova pitanja.

Posebne odlike ovog istraživanja:

- ❑ Ovo istraživanje je obuhvatilo uzorke odraslih osoba u oba Entiteta koji su:
  - ❑ a) ostali u svom izvornom gradu stanovanja. Ovi ljudi će u sljedećem tekstu biti označeni kao "starosjedioci"
  - ❑ b) bili izmješteni unutar bivše Jugoslavije. Ovi ljudi će u sljedećem tekstu biti označeni kao "izmješteni"
  - ❑ c) se sada vratili iz zemalja van bivše Jugoslavije. Ovi ljudi će u sljedećem tekstu biti označeni kao "povratnici"
- ❑ Svaki uzorak je opšti pokazatelj populacije kojoj pripada
- ❑ Korištena je opsežna ček-lista događaja i stresora vezanih za rat, bijeg i izbjeglištvo
- ❑ Procijenjeni su kliničko-psihološki simptomi
- ❑ Korišteni su novi upitnici kako bi se procijenio trenutni status smještaja i stepen integracije sa okolinom.

1.2 Uzorciⁱ

Svi obuhvaćeni ljudi su odrasle osobe u dobi između 16 i 65 koji su prije rata bili stanovnici u onome što je tada bila Jugoslavija. Oni sada žive u BiH, u Sarajevu ili Banja Luci.

Uzorci koji su prošli intervju su sljedeći:

- ❑ 97 povratnikaⁱⁱ iz zemalja domaćina koji dolaze iz zemalja van granice bivše Jugoslavije, a trenutno žive u Sarajevu. Uzorak je odabran slučajno sa lista koje postoje u Mjesnim zajednicama u Sarajevu. To su osobe koje su izbjegle u zemlje koje se nalaze van granica bivše Jugoslavije i to na više od 12 mjeseci u periodu od 1991-5. Uzorak je reprezentativan za povratnike iz zemalja van granica bivše Jugoslavije koji su se registrovali u Mjesnim zajednicama u Sarajevu u ljeto 1999. godine.
- ❑ 104 raseljenihⁱⁱⁱ (ili nekada raseljenih) odraslih osoba u Sarajevu. Uzorak slučajno odabran sa listi koje postoje u Mjesnim zajednicama u Sarajevu. Ovo su ljudi koji nisu napuštali bivšu Jugoslaviju na više od 12 mjeseci u periodu od 1991-5. Međutim, oni su živjeli izvan Sarajeva više od 12 mjeseci u periodu od 1991-5. Oni uključuju osobe koje su raseljene unutar zemlje sa područja oba entiteta i nekoliko iz zemalja bivše Jugoslavije. Oni također uključuju mali broj "nekada raseljenih" osoba koje su živjele u Sarajevu *prije* rata, bile raseljene tokom rata, a sada su se vratile u njihove nekadašnje domove. Dakle, uzorak je reprezentativan za osobe koje su raseljene (ili koje su bile raseljene) unutar granica bivše Jugoslavije i koje su bile registrovane u Mjesnim zajednicama u Sarajevu u ljeto 1999. godine.
- ❑ 100 raseljenih osoba koje trenutno žive u Banja Luci. Oni su bili raseljeni tokom rata i sada žive u Banja Luci. Oni nisu napuštali bivšu Jugoslaviju na više od 12 mjeseci u periodu od 1991-5. Ovaj uzorak je formiran slučajnim odabirom stanova u Banja Luci i postavljanjem pitanja svakoj osobi u svakom stanu o tome da li se uklapaju u kriterij.
- ❑ 100 osoba koje su cijelo vrijeme ostale u Banja Luci. Ovi ljudi nisu napuštali Banja Luku na više od 12 mjeseci u periodu od 1991-5. Ovaj uzorak je formiran na isti način kao i gore navedeni uzorak.
- ❑ 100 raseljenih osoba koje žive u kolektivnim centrima blizu Prijedora i Banja Luke (u tabelama i grafikonima označeni kao "Prijedor: raseljeni u kolektivnim centrima"). Uzorak je formiran kroz slučajan odabir ljudi sa liste ljudi koji žive u svakom centru.

Osim toga, svaki uzorak je bio stratificiran kako bi se osigurao otprilike jednak broj muškaraca i žena i otprilike jednak broj svih uzrasnih grupa 16-30, 30-45 i 45-65. Ova stratifikacija također osigurava da svaki uzorak i ukupni uzorak odgovaraju uzrasnoj i spolnoj strukturi prijeratne jugoslovenske populacije.

1.3 Glavni rezultati

Istorija bijega

- ❑ Povratnici su zaista proveli značajno vrijeme (u prosjeku, preko 18 mjeseci prije bijega) u ratnim zonama. Neki od njih su također proveli neko vrijeme izvan Bosne i Hercegovine, ali u drugim zemljama bivše Jugoslavije.
- ❑ Prosječan povratnik u Sarajevo je promijenio grad – što često uključuje i promjenu zemlje – nešto manje od tri puta prije "povratka" u Sarajevo.
- ❑ Oko 70% povratnika je došlo iz Njemačke.
- ❑ Oko 3/4 raseljenih lica iz Sarajeva i Banja Luke je, kao rezultat direktne posljedice rata, napustilo svoje domove. To je slučaj sa gotovo svim raseljenim licima u centrima.
- ❑ Četvrtina povratnika u Sarajevo nije prije rata živjela u svojim trenutnim opštinama.
- ❑ Jedna petina sarajevskih "raseljenih ili nekadašnjih raseljenih lica" se sada vratila u svoje prijeratne domove, naspram oko 70% bivših izbjeglica.

Pitanja povratka

- ❑ Kao što se očekivalo, daleko je veći broj ljudi koji su se vratili iz Njemačke zbog postavljenog roka ili protjerivanja iz zemlje.
- ❑ 46% ispitanika je izjavilo da su, sve u svemu, primali dovoljno pomoći.
- ❑ Značajno više povratnika iz Njemačke je pomenulo da su im vlasti zemlje domaćina pomogli prilikom povratka. Čini se da su oni primali i više pomoći od organizacija u Bosni i Hercegovini, uključujući tu pomoć od njemačkog Savjetodavnog centra.
- ❑ Stavovi prema izbjeglištvu i povratku nisu bili onoliko obeshrabrujući koliko su neki očekivali. Gotovo svi ispitanici su ocijenili zemlju domaćina boljom nego što su to očekivali, a opet većini je drago što se vratila.
- ❑ Generalno se može reći da je Njemačka bila jako popularna među izbjeglicama.
- ❑ Kao što se očekivalo, značajno više povratnika iz Njemačke nego iz drugih zemalja je izjavilo da je primalo finansijsku pomoć. Međutim, povratnici iz Njemačke su primali mnogo više prijetnji o protjerivanju i deportaciji.
- ❑ Samo oko jedan u pet ispitanika je izjavio da je doživio neugodnost, vrijeđanje od strane drugih zato što je napustio Bosnu i Hercegovinu.
- ❑ Čini se da povratnici iz Njemačke imaju psihosocijalno manje optimalne rezultate na mnogim varijablama nego li povratnici iz drugih zemalja.

Traumatski i stresni događaji

- ❑ Povratnici u Sarajevo su bili izloženi ratu i ratnim događajima jednako kao i dva uzorka raseljenih osoba iz Republike Srpske.
- ❑ Povratnici i raseljene osobe su proveli veliku većinu vremena u privremenim smještajima i kolektivnim centrima.
- ❑ Ono što ne iznenađuje je da su svi ispitanici doživjeli užasne gubitke.
- ❑ Ispitanici u kolektivnim centrima su trenutno izloženi iznimno visokom stepenu stresa.
- ❑ Svaki od uzoraka ima sopstveni profil traumatskih događaja i drugih stresora. Osobe koje su ostale u Banja Luci su izgleda prošle nešto bolje. Također se čini da je uzorak iz Sarajeva generalno doživio više traumatskih događaja i drugih stresora. Ne treba zaboraviti da ovi uzorci uključuju i bivše vojnike.

Psihološki status

- ❑ Preliminarna analiza sugerira da većina psihološki opterećavajućih događaja spada u grupu ratnih događaja koje je ispitanik sam proživio ili je njima svjedočio, zajedno sa trenutnim teškim ličnim i socijalnim okolnostima.
- ❑ U odnosu na podskale korištenog instrumenta kliničkih simptoma SCL-90-R: nivo simptoma se značajno povećao u odnosu na referentni uzorak njemačkog naroda bez posebnih psiholoških problema, ali nije – na sreću – onoliko visok koliko se to moglo očekivati kod populacija hospitaliziranih pacijenata.
- ❑ Postoji vrh na podskali nazvanoj "paranoidna ideacija" koja je vezana za sumnjičavost i osjećanje izoliranosti.
- ❑ Kada se to uspoređi sa njemačkim hospitaliziranim uzorkom, primjetno je da su u bosanskom uzorku pasivniji tipovi simptoma kao što su anksioznost i depresija manje povišeni nego podskale agresije, paranoidne ideacije i somatizacije.
- ❑ Proporcija ljudi sa PTSP-om (post-traumatski stresni poremećaj) pokazuje mnogo veću razliku između uzoraka nego li generalni nivo simptoma.
- ❑ Uzorci koji su bili izloženi većini ratnih stresova su, što nije iznenađenje, imali više PTSP-a. Međutim, raseljene osobe u kolektivnim centrima imaju najviši postotak PTSP-a među uzorkom intervjuiranim ove godine, što može indicirati da posebno teške socijalne okolnosti mogu značajno doprinijeti održavanju PTSP-a.

Integracija i identifikacija u BiH

- ❑ Generalno su rezultati bili pozitivni, većina ljudi je sretna sa mjestom gdje žive; većina se ne želi preseliti u drugu zemlju. Međutim, raseljene osobe u centrima su u prosjeku željele živjeti u drugom području unutar njihove države.
- ❑ Ljudi koji nisu dobrovoljni napustili zemlju domaćina su manje sretni u svojoj "matičnoj" zemlji.
- ❑ Gotovo polovina povratnika bi voljela živjeti u drugoj zemlji. Dok samo oko 20% ispitanika koji su ostali najduže u zemlji domaćinu, izuzevši ovdje Njemačku, bi voljeli napustiti Bosnu i Hercegovinu – procenat sličan drugim uzorcima – više od polovice povratnika iz Njemačke bi voljelo otići.
- ❑ Oni povratnici koji bi radije živjeli u drugoj zemlji radije nego li u BiH su upravo oni koji nisu dobrovoljno napustili zemlju domaćina.
- ❑ Iskustva povratnika o njihovoj zemlji domaćinu se čine jako povoljna; gotovo ¾ onih koji bi željeli napustiti Bosnu i Hercegovinu bi se željeli vratiti u zemlju "svog" domaćina.
- ❑ Postoji uznemirujuća količina nezadovoljstva, što ne iznenađuje, među raseljenim licima smještenim u kolektivnim centrima ali i među povratnicima koji se nisu dobrovoljno vratili.

Status trenutnog smještaja

- ❑ Velika proporcija povratnika posjeduje ili ima trajno stanarsko pravo nad svojim trenutnim smještajem odnosno mjestom u kojem žive sada – veća proporcija se može pronaći samo kod onih osoba koje su cijelo vrijeme proveli u Banja Luci.
- ❑ Velika proporcija raseljenih osoba, posebno onih iz Banja Luke i manje onih u kolektivnim centrima ima pravo na drugi smještaj na nekom drugom mjestu. Velika proporcija ovih ljudi bi voljela razmijeniti ili preprodati ta stambena prava, što je pokazatelj da nisu jako zainteresirani da se vrate u taj smještaj.

1.4 Korišteni instrumenti

- Demografske informacije uključujući novi kratki intervju o "obscima bijega" = istorija bjekstva i izbjeglištva
- PSS^{iv}: ček-lista traumatskih i stresnih događaja kao i skale simptoma, kako bi se ustanovile dijagnoze PTSD-a
- Ček-lista psihosomatskih simptoma (Symptom Checklist- 90-revised, SCL-90-R^v)
- SOZU: Fragebogen zur Sozialen Unterstützung (Upitnik o socijalnoj podršci)^{vi}
- AIR: Dodatne informacije o izbjeglištvu (novi upitnik)

- CAS: Status trenutnog smještaja (novi upitnik)
- QII: Upitnik o integraciji i identifikaciji (novi upitnik)

1.5 Smjernice za dalje istraživanje

Treba istaći da ova analiza predstavlja samo preliminarni izvještaj. Dalji naučni rezultati koji će se fokusirati na psihološke aspekte će se objaviti u dogledno vrijeme.

Specijalna analiza povratnika napravljena u sljedećem dijelu pruža važne, prve rezultate uzorka koji pokriva samo povratnike u Sarajevo. Vrijedilo bi proširiti ovaj rad tako da se u njega uključe uzorci povratnika koji se vraćaju u druge dijelove Bosne.

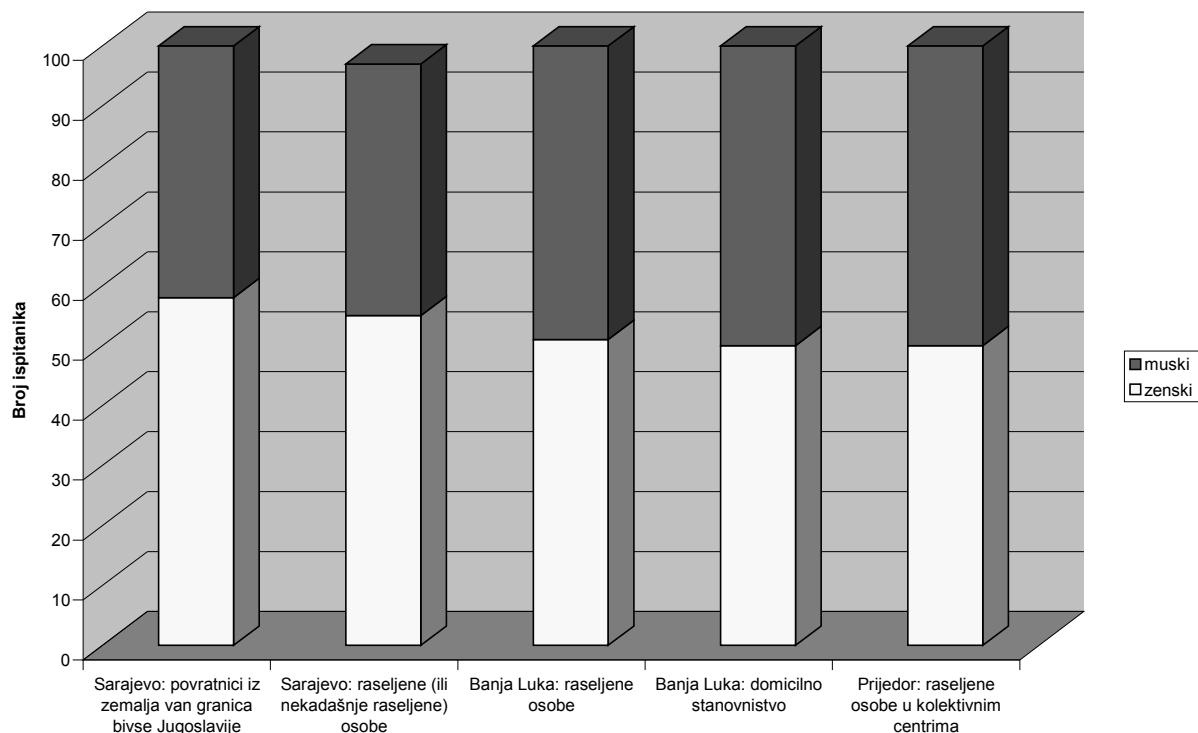
2 Rezultati: Demografske informacije za svaki uzorak

2.1.1 Demografski detalji za svaki uzorak.

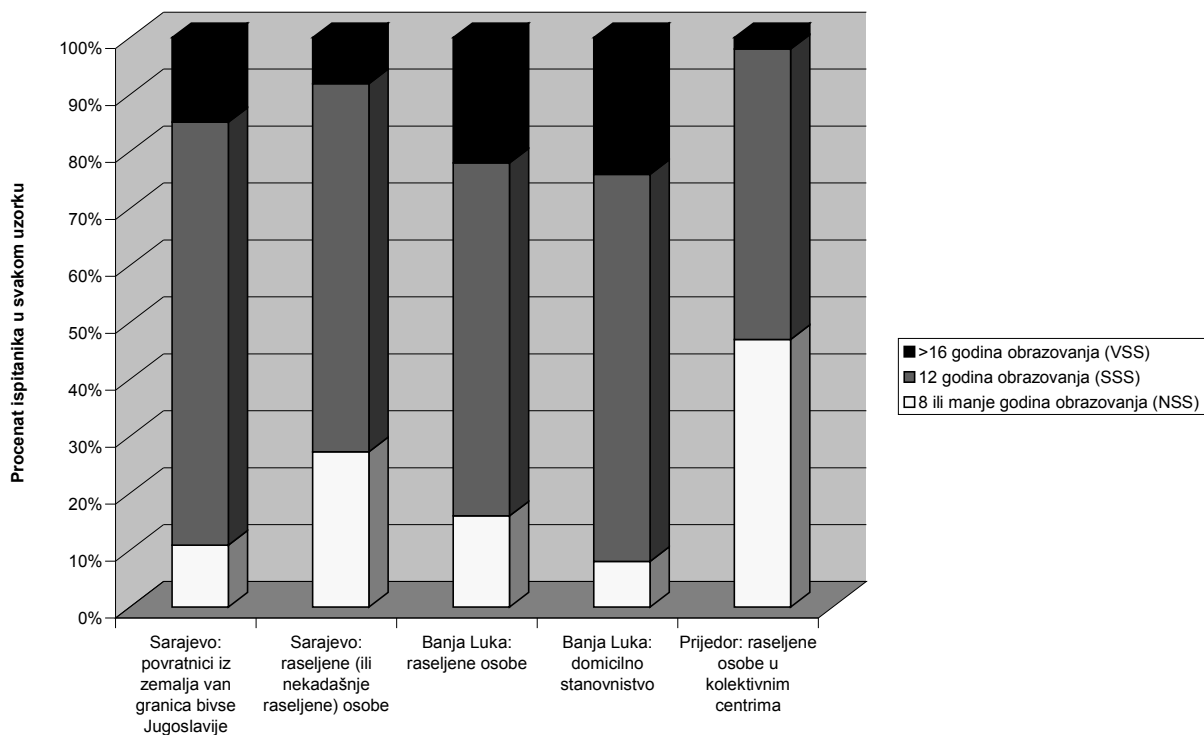
		Sarajevo: povratnici iz zemalja van granica bivše Jugoslavije 104 osoba	Sarajevo: raseljene (ili nekadašnje raseljene) osobe. 97 osobe	Banja Luka: raseljene osobe. 100 osoba.	Banja Luka: domicilne osobe. 100 osoba.	Prijedor: osobe raseljene u kolektivnim centrima. 100 osoba.	Aritmetička sredina grupa
Spol	Ženski	58	55	51	50	50	264
	Muški	46	42	49	50	50	237
Ukupna veličina uzorka	Ukupno	104	97	100	100	100	501
Prihod u domaćinstvima po osobi ^{vii}	Prihod KM/mjesečno	125	119	87	104	25	92
Uzrast	Aritmetička sredina godina	36,9	36,9	37,5	37,6	39,5	38,1
Najviše obrazovanje	8 godina (NSS)	11%	27%	16%	8%	47%	22%
	12 godina (SSS)	75%	64%	62%	68%	51%	64%
	>16 godina (VSS)	15%	8%	22%	24%	2%	14%
Religija	Ostali	12%	6%	1%	5%		5%
	Islam	83%	85%				34%
	Katoličanstvo	2%	5%		5%	2%	3%
	Pravoslavlje	4%	4%	99%	90%	98%	59%
Porodični status	Slobodan, rastavljen, razveden, udovac/udovica	33%	43%	41%	40%	57%	43%
	oženjen/udata, preoženjen /preudata	64%	53%	49%	57%	42%	53%
	u dugotrajnoj vezi (ali ne u braku)	3%	4%	10%	3%	1%	4%
Broj djece ^{viii}	Aritmetička sredina	1,89	1,68	1,22	1,16	1,21	1,38

Prosjeck uzrasta i spola uzorka je iz nužnosti gotovo identičan usljed definicije uzorka (vidjeti dodatak). Kao što se očekivalo, prosjeck primanja u kolektivnim centrima je mnogo niži nego u drugim uzorcima. Porodični status: najveća proporcija oženjenih ispitanika je nađena među povratnicima. Brak se obično smatra faktorom koji štiti od efekata psihosocijalnog stresa.

2.1.2 Analiza spolova u svakom uzorku

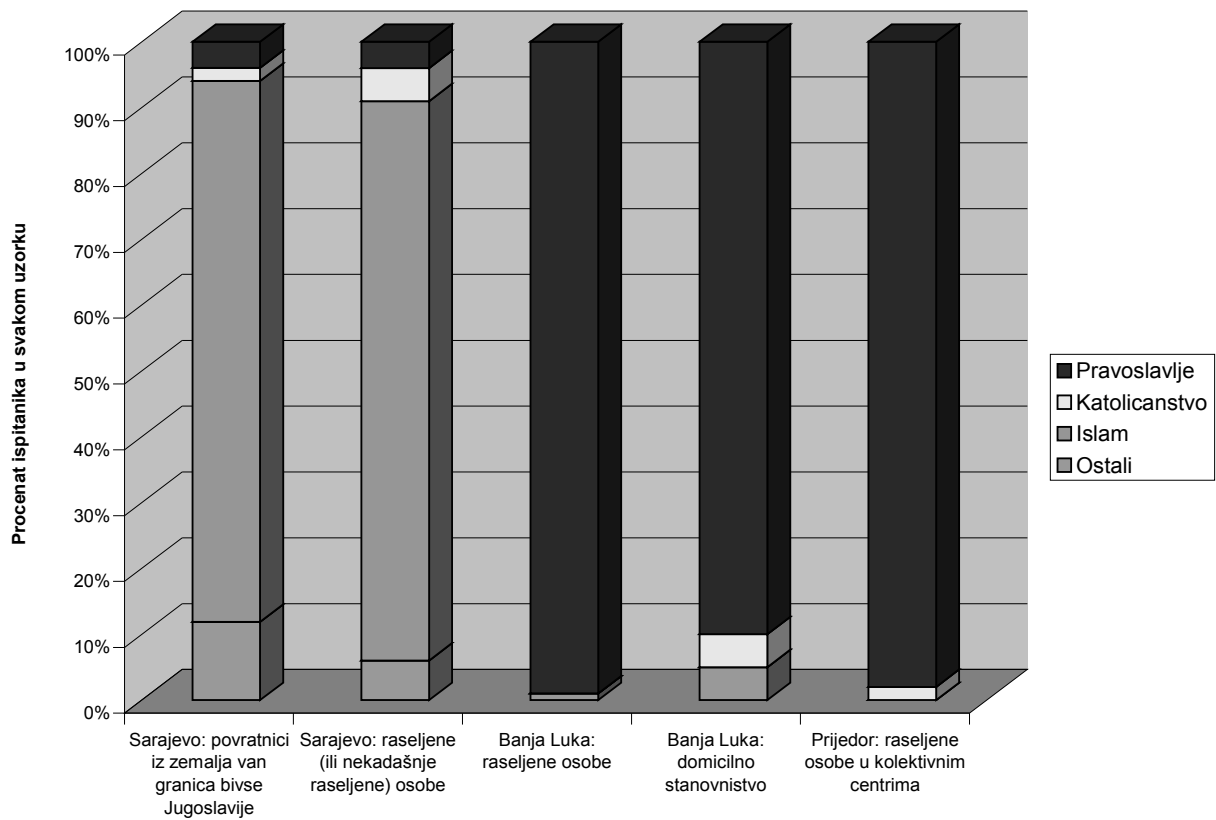

2.1.3 Procenat svakog uzorka sa nižim, srednjim i visokim obrazovanjem (mjereno brojem godina školovanja)

Osobe u kolektivnim centrima češće imaju slabije obrazovanje. Jedno od mogućih objašnjenja je da oni sa boljim obrazovanjem imaju manju vjerovatnoću da završe u kolektivnim centrima ili, ako su već u njima, prije će iz njih otići. Prosječan obrazovni nivo je niži među povratnicima u Sarajevo nego među ljudima koji su cijelo vrijeme ostali u Banja Luci. Vjerovatno je da su izbjeglice sa višim obrazovanjem ostale u zemlji domaćinu.

2.1.4 Religija prema uzorku

Religijska kompozicija^{ix} svakog uzorka je bila očekivana, uzme li se u obzir područje u kojem se istraživanje sprovodilo. Bilo je malo ispitanika katoličke vjeroispovjesti. Do 10% svakog uzorka su svoje religiozno opredjeljenje označili kao "ostali"; od onih koji su davali dodatne informacije, većina su bili ateisti a nekolicina Jevreji.

3 Rezultati: Istorija bijega od 1991 godine za svaki uzorak

Sljedeća informacija je bazirana na novom upitniku "obrasci bijega" kao i pitanjima iz demografskog upitnika. Cilj je bio istražiti dublje jednostavne terminologije "raseljene osobe" i "povratnici" i postavljati pitanja o složenosti prošlih putovanja. Na primjer, je li slika "povratnika" koji napušta Bosnu i odlazi u Njemačku na početku rata, a potom se vraća nakon što je rat gotov, stvarno tačna?

3.1.1 Faktori premještanja prema uzorku (mogući višestruki odgovori)

	Sarajevo: povratnici iz zemalja van granica bivše Jugoslavije 104 osoba	Sarajevo: raseljene (ili nekadašnje raseljene) osobe. 97 osobe	Banja Luka: raseljene osobe. 100 osoba.	Banja Luka: domicilne osobe. 100 osoba.	Prijedor: osobe raseljene u kolektivnim centrima. 100 osoba.	Aritmetička sredina grupa
Žive u istoj kući kao i 1990	69%	21%	0%	89%	0%	36%
Žive u istoj opštini kao i 1990	73%	23%	0%	98%	0%	39%
Napustili su nekadašnji dom kao rezultat direktne posljedice rata (odnosno, nesigurnost situacije ili je kuća bila uništena ili je neko primorao ispitanika da napusti kuću)	65%	80%	73%	0%	92%	77%

Jedna petina sarajevskih "raseljenih ili nekadašnjih raseljenih lica" se sada vratila u svoje prijeratne domove, nasuprot oko 70% povratnika. Četvrtina povratnika u Sarajevo nije prije rata živjela u svojim sadašnjim opštinama.

Oko 3/4 raseljenih lica iz Sarajeva i Banja Luke je, kao direktnu posljedicu rata, napustilo svoje domove. To je slučaj sa gotovo svim raseljenim licima u centrima.

3.1.2 Narodna i međunarodna kretanja prema uzorku (mogući višestruki odgovori)

	Sarajevo: povratnici iz zemalja van granica bivše Jugoslavije 104 osoba	Sarajevo: raseljene (ili nekadašnje raseljene) osobe. 97 osobe	Banja Luka: raseljene osobe. 100 osoba.	Banja Luka: domicilne osobe. 100 osoba.	Prijedor: osobe raseljene u kolektivnim centrima. 100 osoba.	Aritmetička sredina grupa
Dužina vremena provedenog u ratnim zonama (aritmetička sredina broja godina)	1,61	2,96	2,65	0,96	1,92	2,01
Dužina vremena provedenog izvan granica bivše Jugoslavije (aritmetička sredina broja godina)	4,13	0,00	0,00	0,00	0,00	1,10
Dužina vremena provedenog u bivšoj Jugoslaviji ali izvan BiH(i RS) (aritmetička sredina broja godina)	0,20	1,04	0,31	0,00	0,08	0,28
Broj puta koliko se ispitanik selio u novi grad (aritmetička sredina broja selidbi)	2,87	2,34	2,03	0,00	1,90	1,83

Zaključci: povratnici su zaista proveli značajno vrijeme (u prosjeku, preko 18 mjeseci prije bijega) u ratnim zonama. Neki od njih su također proveli neko vrijeme izvan Bosne i Hercegovine, ali u drugim zemljama bivše Jugoslavije. Između 1991 i 1993 godine su proveli u prosjeku četiri godine izvan bivše Jugoslavije. Neke od raseljenih osoba u Sarajevu su također provele vrijeme u ostatku bivše Jugoslavije.

Prosječan povratnik u Sarajevo je promijenio grad – što često uključuje i promjenu zemlje – nešto manje od tri puta prije "povratka" u Sarajevo; raseljene osobe u Sarajevu su promijenile grad u prosjeku dva puta prije dolaska u Sarajevo.

4 Rezultati: Pitanja povratka: Povratnici iz zemalja van bivše Jugoslavije

4.1 Uvod

Ovaj se dio fokusira isključivo na samo jednom uzorku, povratnicima iz zemalja van granica bivše Jugoslavije u Sarajevo. Pokušava odgovoriti na pitanja o boravišnom statusu u inostranstvu, pripremama za povratak, itd. bazirana je na novom upitniku AIR: dodatne informacije od povratnika iz zemalja van bivše Jugoslavije. Ova pitanja su naravno postavljana samo onima koji pripadaju uzorku povratnika.

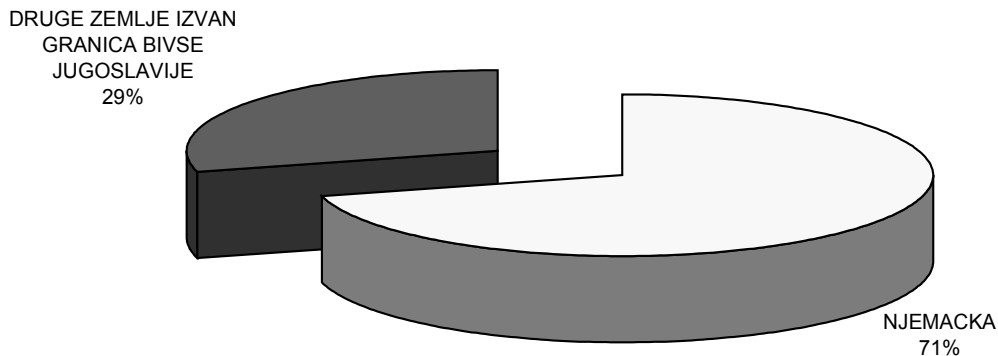
Prihvatajući izbjeglice iz Bosne, većina im je evropskih zemalja dala status "privremene zaštite" radije nego politički azil. Ovo je bilo relativno novo i pragmatično rješenje, koje je također trebalo značiti da je ostajanje u okvirima BiH bila preferencijalna opcija. Međutim, do 1997. godine većina je zemalja Evropske zajednice pružila manje ili više trajan status za one koji su željeli ostati – sa izuzetkom Njemačke i Švicarske. Njemačka je značajna jer je prihvatila gotovo polovicu svih izbjeglica. Kao posljedica toga, većina je izbjeglica u Njemačkoj morala računati na rok do kojeg su se morali vratiti. Normalno je očekivati da je manji broj ovih povratka bio dobrovoljan.

Fokus ovog dijela i dijela 9 je ispitati da li postoji razlika između povratnika iz Njemačke i onih iz drugih zemalja^x.

4.2 Zemlja domaćin: frekvencije

Ispitanici su pitani u kojoj su zemlji izvan bivše Jugoslavije proveli većinu vremena. Grafikon pokazuje rezultate.

4.2.1 Zemlja domaćin Njemačka nasuprot ostalih

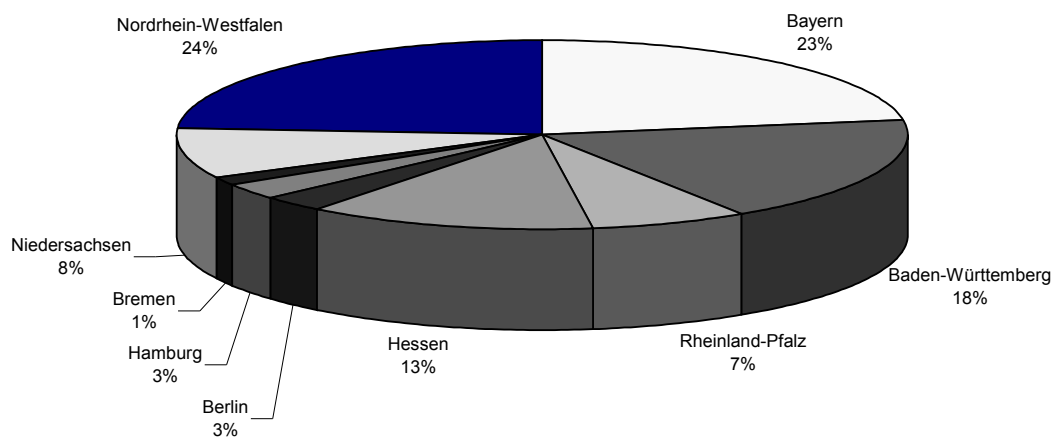
4.2.2 Detaljna analiza zemalja domaćina:

NJEMAČKA	73
ŠVICARSKA	4
TURSKA	2
AUSTRIJA	4
NORVEŠKA	1
ŠVEDSKA	3
ITALIJA	3
VELIKA BRITANIJA	3
ČEŠKA REPUBLIKA	1
HOLANDIJA	2
FRANCUSKA	3
AMERIKA	4
NEMA INFORMACIJA	1
UKUPNO	104

Oko 70% povratnika je došlo iz Njemačke. Samo četvero iz zemlja koje se nalaze van Evrope (tj. iz Amerike).

Proporcija povratnika iz Njemačke, poređena sa ostalim zemljama izvan bivše Jugoslavije, odgovara dosta tačno nađenoj proporciji (85%) povratnika iz Njemačke u cijelu Bosnu i Hercegovinu do kraja 1998. godine kao što je izvjestio UNHCR^{xi}.

4.2.3 Domaćin Njemačka federalna država (Bundesland): frekvencije

Od ispitanika koji su proveli većinu vremena u Njemačkoj se također tražilo da navedu Bundesland u kojem su proveli najviše vremena.

4.3 Informacija prije povratka

Ostatak pitanja u AIR upitniku se ticao povratka i pripreme za povratak. Svaka od ovih grupa pitanja dopušta višestruku afirmaciju, to jest ispitanik može odgovoriti "da" na više od jedne oblasti.

4.3.1 Procenat ispitanika koji su imali informacije o različitim pitanjima prije svoga povratka (mogući su višestruki odgovori).

		Stanovanje	Zaposlenje	Porez	Politička situacija	Medicinska briga	Pogodnosti pri dolasku	Školovanje	Ostalo	pitanja Aritmetička sredina ukupnog broja
Najviše obrazovanje	8 godina (NSS)	55%	36%	27%	64%	73%	36%	55%	22%	3,64
	12 godina (SSS)	69%	47%	25%	69%	51%	45%	53%	11%	3,64
	>16 godina (VSS)	79%	57%	50%	79%	64%	57%	79%	8%	4,71
Spol	Ženski	64%	36%	25%	63%	49%	41%	54%	9%	3,38
	Muški	73%	60%	33%	78%	62%	51%	60%	15%	4,29
Dob	16-29	77%	43%	23%	58%	50%	35%	55%	14%	3,48
	30-44	67%	46%	27%	73%	48%	42%	56%	12%	3,69
	45-65	59%	55%	41%	77%	77%	68%	59%	6%	4,41
Zemlja izbjeglištva	Ostale zemlje (30 osoba)	79%	54%	32%	86%	68%	46%	71%	10%	4,43
	Njemačka (73 osoba)	64%	44%	28%	63%	50%	45%	51%	12%	3,53
Ukupan iznos		68%	47%	29%	69%	55%	46%	56%	11%	3,78

4.4 Izvori informacija prije povratka

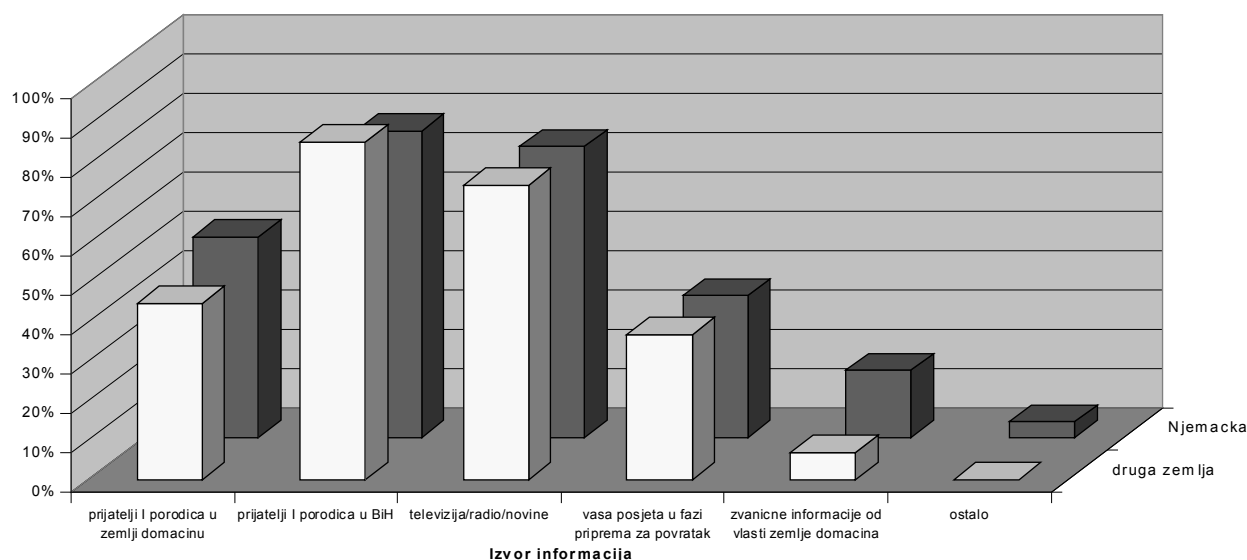
Ispitanike se pitalo koje su izvore podataka ispitanici smatrali najkorisnijim.

4.4.1 Procenat ispitanika koji su naveli različite izvore informacija o povratku kao značajne (mogući višestruki odgovori)

		Prijatelji i porodica u zemlji domaćinu	Prijatelji i porodica u BiH	Televizija / radio / novine	Vaša posjeta u fazi priprema za povratak	Službene informacije od vlasti zemlje domaćina	Ostalo
Najviše obrazovanje	8 godina (NSS)	27%	82%	64%	27%	9%	0%
	12 godina (SSS)	51%	82%	77%	38%	15%	4%
	>16 godina (VSS)	57%	73%	79%	38%	14%	0%
Spol	Ženski	46%	82%	71%	29%	18%	0%
	Muški	53%	78%	78%	45%	9%	6%
Dob	16-29	55%	77%	68%	45%	13%	0%
	30-44	50%	81%	79%	35%	15%	5%
	45-65	41%	83%	73%	27%	14%	0%
Zemlja izbjeglištva	Ostale zemlje (30 osoba)	45%	86%	75%	37%	7%	0%
	Njemačka (73 osoba)	51%	78%	74%	36%	17%	4%
Ukupan iznos		50%	80%	74%	36%	14%	3%

Treba zapamtiti da kategorija "vaša sopstvena posjeta u sklopu priprema za vaš povratak", spomenuta od strane 40% uzorka, se mogla vezati za samo oko 50% koji su zapravo tu posjetu i napravili (vidjeti ispod). Zapravo je oko 80% onih koji su došli u posjetu, pomenulo ovu posjetu kao izvor informacija. Ova tabela otkriva da su ljudi sa manje od osam godina formalnog obrazovanja naveli vidljivo manji broj izvora informacija kao značajne. Sve u svemu, prijatelji i porodica u zemlji domaćinu i Bosni i Hercegovini, zajedno sa medijima, su bili mnogo važniji od zvaničnih izvora informacija.

4.4.2 Procenat ispitanika koji su naveli različite izvore informacija o povratku kao značajne, prema zemlji domaćinu (mogući višestruki odgovori)

Povratnici iz Njemačke su naveli slične izvore informacija koji su im bili važni kao i ostali povratnici, a značajan broj njih je rekao da su vlasti zemlje domaćina bile važan izvor informacija.

4.5 Razlozi za povratak

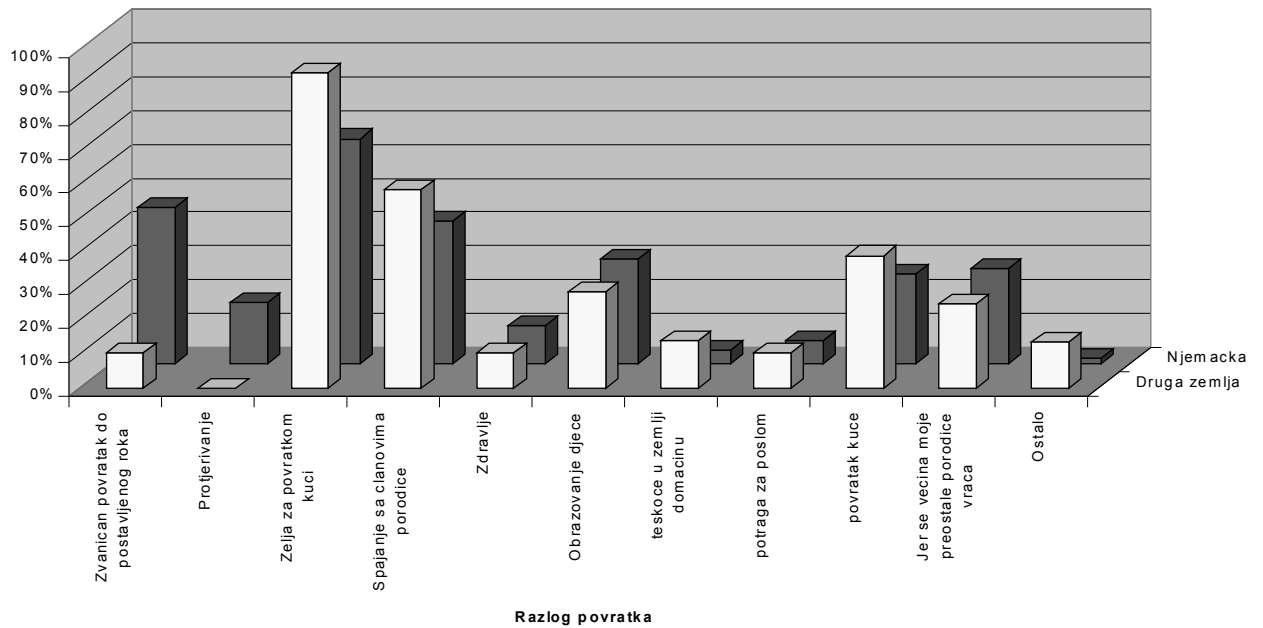
4.5.1 Procenat ispitanika koji su naveli razlog za povratak (mogući višestruki odgovori)

		Službeni rok za povratak	Protjerivanje	Želja za povratkom u domovinu	Spajanje sa članovima porodice	Zdravlje	Edukacija djece	Poteškoće u zemlji domaćinu	Potruga za poslom	Povratak kuće	vraćaZbog toga što se većina moje preostale porodice	Ostalo
Najviše obrazovanje	8 godina (NSS)	36%	18%	64%	55%	9%	27%	9%	9%	27%	36%	0%
	12 godina (SSS)	41%	14%	74%	47%	11%	30%	4%	8%	30%	30%	5%
	>16 godina (VSS)	8%	8%	87%	46%	15%	38%	23%	8%	38%	8%	9%
Spol	Ženski	38%	14%	76%	47%	16%	38%	11%	11%	30%	27%	4%
	Muški	35%	12%	73%	47%	5%	21%	2%	5%	30%	28%	6%
Dob	16-29	29%	13%	71%	48%	10%	13%	3%	6%	29%	29%	4%
	30-44	52%	17%	69%	47%	15%	35%	11%	11%	30%	24%	3%
	45-65	14%	5%	91%	45%	5%	45%	5%	5%	32%	32%	11%
Zemlja izbjeglištva	Ostale zemlje (30 osoba)	11%	0%	93%	59%	11%	29%	14%	11%	39%	25%	14%
	Njemačka (73 osoba)	46%	18%	67%	42%	11%	31%	4%	7%	27%	28%	2%
Ukupan iznos		36%	13%	75%	47%	11%	30%	7%	8%	30%	27%	5%

Primjećuje se kako je veća proporcija manje obrazovanih i mlađih ispitanika kao razlog povratka navodila postavljeni rok i protjerivanje iz zemlje. Možda su kao posljedicu toga nešto rjeđe birali lične motive kao što je "čežnja za domovinom".

Generalno, lični razlozi kao što su čežnja za domovinom i ponovno spajanje sa porodicom su navođeni kao najčešći razlozi za povratak.

4.5.2 Procenat ispitanika koji su navodili razloge za povratak, prema zemlji domaćinu (mogući višestruki odgovori)

Kao što se očekivalo, daleko je veći broj ljudi koji su se vratili iz Njemačke zbog postavljenog roka ili protjerivanja iz zemlje.

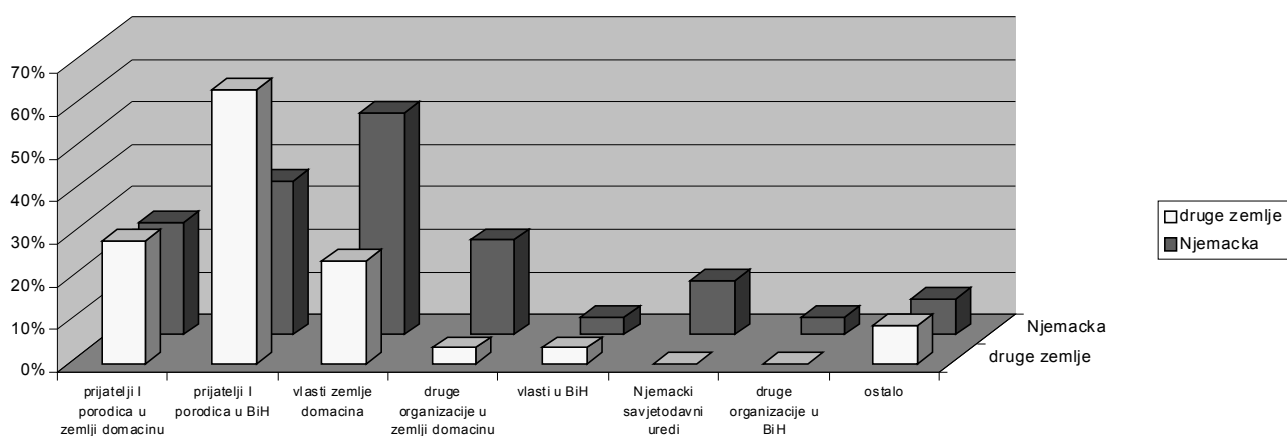
4.6 Izvori pomoći prilikom povratka

4.6.1 Procenat ispitanika koji su naveli izvor pomoći prilikom povratka kao značajan

		Porodica i prijatelji u zemlji domaćinu	Porodica i prijatelji u BiH	Vlasti zemlje domaćina	Ostale organizacije u zemlji domaćinu	Vlasti u BiH	Njemački savjetodavni ured	Ostale organizacije u BiH	Ostalo	Sve u svemu pri mili dovoljno pomoći
Najviše obrazovanje	8 godina (NSS)	27%	36%	55%	18%	0%	9%	0%	0%	27%
	12 godina (SSS)	29%	47%	48%	19%	4%	11%	4%	10%	46%
	>16 godina (VSS)	14%	36%	14%	7%	7%	0%	0%	8%	57%
Spol	Ženski	25%	41%	49%	18%	5%	15%	4%	9%	48%
	Muški	30%	48%	38%	16%	2%	2%	2%	8%	43%
Dob	16-29	26%	58%	48%	23%	3%	10%	0%	4%	47%
	30-44	21%	40%	43%	17%	6%	9%	6%	10%	45%
	45-65	41%	32%	41%	9%	0%	9%	0%	11%	48%
Zemlja izbjeglištva	Ostale zemlje (30 osoba)	29%	64%	24%	4%	4%	0%	0%	9%	52%
	Njemačka (73 osoba)	26%	36%	52%	22%	4%	13%	4%	8%	44%
Ukupan iznos		27%	44%	44%	17%	4%	9%	3%	8%	46%

46% ispitanika je izjavilo da su, sve u svemu, primali dovoljno pomoći.

4.6.2 Procenat ispitanika koji su naveli izvor pomoći prilikom povratka kao značajan, prema zemlji domaćinu

Interesantno je da je značajno više povratnika iz Njemačke pomenulo da su im vlasti zemlje domaćina pomogli prilikom povratka. Čini se da su oni primali i više pomoći od organizacija u Bosni i Hercegovini, uključujući tu i njemačke Savjetodavne centre.

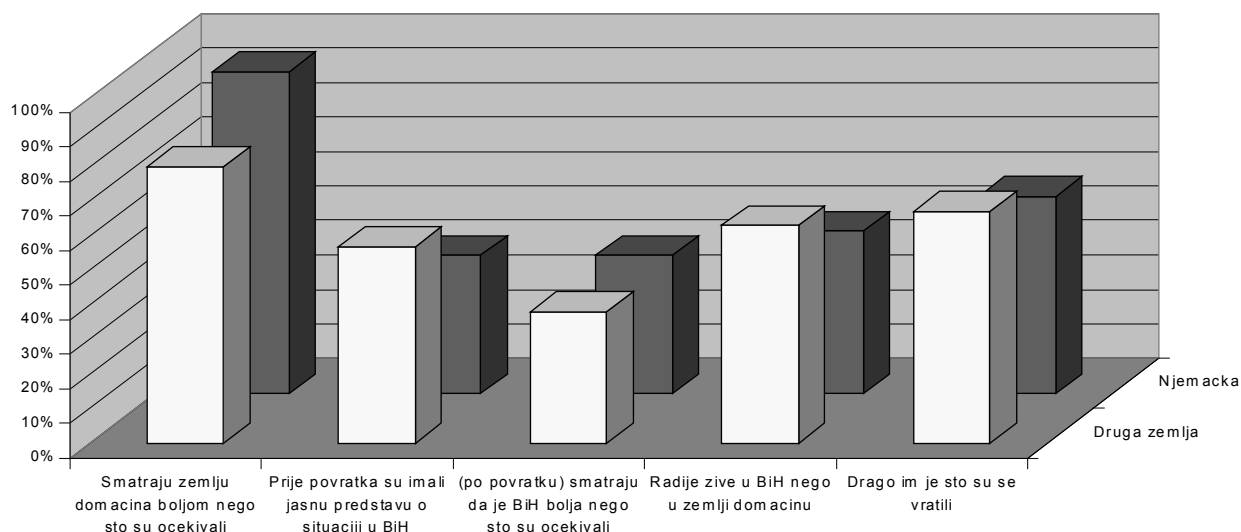
4.7 Stavovi o zemlji domaćinu i svojoj zemlji

4.7.1 Procenat ispitanika koji su odgovorili sa "da" na pitanja o zemlji domaćinu i svojoj zemlji.

		Smatraju da je zemlja domaćin bolja nego što su to očekivali	Prije povratka su imali jasnu predstavu o uslovima u BiH	(po povratku) smatraju BiH boljom nego što su očekivali	Radje bi živjeli u zemlji domaćinu nego u BiH	Drago im je što su se vratili
Najviše obrazovanje	8 godina (NSS)	91%	45%	45%	55%	55%
	12 godina (SSS)	92%	43%	36%	45%	58%
	>16 godina (VSS)	73%	53%	47%	80%	73%
Spol	Ženski	88%	36%	37%	53%	57%
	Muški	91%	56%	42%	49%	64%
Dob	16-29	83%	42%	45%	45%	65%
	30-44	94%	37%	31%	45%	52%
	45-65	87%	65%	48%	74%	70%
Zemlja izbjeglištva	Ostale zemlje (30 osoba)	80%	57%	38%	63%	67%
	Njemačka (73 osoba)	93%	40%	40%	47%	57%
Ukupan iznos		89%	45%	39%	51%	60%

Ova tabela pruža sliku izbjeglištva i povratka koja možda nije toliko obeshrabrujuća koliko bi neki očekivali. Gotovo su svi ispitanici ocijenili zemlju domaćina boljom nego što su to očekivali a, opet, većini je drago što su se vratili.

4.7.2 Procenat ispitanika koji su odgovorili sa "da" na pitanja o zemlji domaćinu i svojoj zemlji, prema zemlji domaćinu

Generalno se može reći da je Njemačka izgleda bila jako popularna među izbjeglicama.

4.7.3 Druge informacije

		Otišli u zemlju domaćina zbog rata	Posjetili BiH prije povratka	Primili zvanične prijetnje o protjerivanj u i deportaciji	Zvanično registrovali povratak	Primili finansijsku naknadu za povratak	Vrijeđanje od drugih u BiH zbog toga što ste napustili zemlju
Najviše obrazovanje	8 godina (NSS)	82%	45%	55%	91%	64%	18%
	12 godina (SSS)	89%	52%	48%	97%	57%	23%
	>16 godina (VSS)	80%	47%	20%	80%	33%	7%
Spol	Ženski	88%	47%	47%	95%	61%	19%
	Muški	87%	53%	42%	93%	47%	20%
Dob	16-29	81%	65%	52%	87%	53%	23%
	30-44	90%	47%	51%	98%	61%	21%
	45-65	91%	35%	22%	95%	43%	13%
Zemlja izbjeglištva	Ostale zemlje (30 osoba)	83%	43%	13%	83%	27%	13%
	Njemačka (73 osoba)	89%	52%	58%	99%	67%	22%
Ukupan iznos		87%	50%	45%	94%	55%	20%

Kao što se očekivalo, značajno više povratnika iz Njemačke nego iz drugih zemalja je izjavilo da je primalo finansijsku pomoć. Ovo može predstavljati i potcjenjivanje, jer je moguće da su ispitanici bili oprezni kad je trebalo govoriti o primljenom novcu. Međutim, povratnici iz Njemačke su primali mnogo više prijetnji o protjerivanju i deportaciji. Samo oko jedan u pet ispitanika je izjavio da je doživio neugodnost od strane drugih zato što je napustio Bosnu i Hercegovinu.

5 Rezultati: Doživljeni traumatski i stresni događaji, prema uzorku

5.1 Grupe događaja: rat i iskustvo bijega

Koje vrste stresnih i traumatskih događaja i situacija su doživjeli povratnici, raseljene osobe i ljudi koji su ostali ovdje tokom rata?

Nova ček-lista korištena u ovom istraživanju (prvi dio modificiranog PSS-a) od oko 130 različitih traumatskih i stresnih događaja tokom i nakon rata pruža opsežne informacije o važnim faktorima. Individualne stavke i odgovori na njih su dati u dodatku. U svrhu preglednosti ovih 130 čestica, grupirali smo ih ovdje u događajne klustere. Značajnost onih predstavljenih fontom *italic* je objašnjena u sljedećem dijelu.

	Sarajevo: povratnici iz zemalja van granica bivše Jugoslavije 104 osoba	Sarajevo: raseljene (ili nekadašnje) osobe. 97 osobe	Banja Luka: raseljene osobe. 100 osoba.	Banja Luka: domicilne osobe. 100 osoba.	Prijedor: osobe raseljene u kolektivnim centrima. 100 osoba.	Aritmetička sredina grupa
Ratni događaji: sebe						
<i>Totalni traumatski događaji u ratnim zonama: događaji koji su se desili pojedincu tokom rata kao što su to da je na njega pucano, da je bio ranjen, boravio u podrumu preko tri sedmice, itd. U ovo je uključeno je svjedočenje nasilja nad drugima. (broj događaja)</i>	8,98	12,76	12,28	7,47	10,04	10,68
<i>Stresori: protjerivanje i bijeg (broj događaja)</i>	1,63	3,07	3,27	0,02	3,02	1,97
<i>Drugi stresori vezani za rat (materijalni gubitak, narušeno zdravlje, raseljenje) (broj događaja)</i>	4,18	4,88	5,17	0,95	4,27	3,68
Dužina boravka u ratnim zonama (godine)	1,61	2,96	2,65	0,96	1,92	2,01
Stresori: mjeseci u koncentracionim logorima	4,36	7,27	0,16	0,00	0,37	0,68

Jedan od najvažnijih rezultata ovdje je da su povratnici u Sarajevo bili izloženi ratu i ratnim događajima jednako kao i dva uzorka raseljenih osoba iz Republike Srpske.

Raseljenje, bijeg, izbjeglištvo						
Stresori: mjeseci u kolektivnim centrima	22,36	18,00	0,92	0,00	40,30	14,93
Stresori: mjeseci u privremenom smještaju	39,44	55,53	27,40	0,00	8,72	21,97
Stresori: dani kada nije postojao nikakav smještaj	3,38	4,40	23,49	0,00	13,86	11,10
Stres: izbjeglištvo u inostranstvo (broj događaja)	1,18	0,83	0,02	0,00	0,01	0,31

Povratnici i raseljene osobe su proveli veliku većinu vremena u privremenim smještajima i kolektivnim centrima^{xii}.

	Sarajevo: povratnici iz zemalja van granica bivše Jugoslavije 104 osoba	Sarajevo: raseljene (ili nekadašnje) osobe. 97 osobe	Banja Luka: raseljene osobe. 100 osoba.	Banja Luka: domicilne osobe. 100 osoba.	Prijedor: osobe raseljene u kolektivnim centrima. 100 osoba.	Aritmetička sredina grupa
Drage osobe						
Gubici dragih osoba (broj ljudi)	2,51	2,79	2,78	1,52	2,26	2,36
Nasilje, prijetnja ili povreda dragih osoba (broj događaja)	5,29	5,75	5,74	4,00	3,76	4,78
Ukupna dužina razdvojenosti od članova porodice. Ukupna dužina razdvojenosti od svakog člana porodice (mjeseci)	67,28	45,94	30,13	18,77	25,48	37,14
Ukupna dužina vremena bez informacije o članovima porodice (mjeseci)	23,29	23,39	12,14	8,33	17,40	16,32

Ono što ne iznenađuje je da su svi ispitanici doživjeli užasne gubitke.

Nezaposlenost i trenutni stres						
Stresori: nezaposlenost od 1991 (broj mjeseci, plus broj mjeseci kada niko u porodici nije bio zaposlen).	68,57	74,96	57,66	26,10	60,05	56,07
Trenutni stresori: članovi porodice koji su razdvojeni ili nestali (broj ljudi)	1,89	1,85	2,03	1,15	1,71	1,73
Trenutni stresori: smještaj, zdravlje, nezaposlenost, itd. (broj stresora)	3,68	4,61	6,50	2,15	7,37	4,29

Ispitanici u kolektivnim centrima su bili izloženi iznimno visokom stepenu aktuelnog stresa.

Krajnji rezultat je da svaki od uzoraka ima sopstveni profil traumatskih događaja i drugih stresora. Osobe koje su ostale u Banja Luci su u tome prošle nešto bolje. Također se čini da je uzorak iz Sarajeva generalno doživio više traumatskih događaja i drugih stresora. Ne treba zaboraviti da uzorci nisu isključili bivše vojnike.

5.2 Grupe događaja imaju značajnu korelaciju sa aktuelnim simptomima

Manje ili više, svi ovi događaji i grupe događaja imaju korelaciju sa trenutnim psihološkim stresom; što su više ispitanici doživjeli ove događaje, to se gore osjećaju. Ovi simptomi su mjereni testom SCL-90-R^{xiii}; on bilježi psihološki relevantne simptome kao što su glavobolje, anksioznost ili slušanje glasova koji ne postoje.

Međutim, samo postojanje korelacije između pojave određenih događaja i prisustva aktuelnih simptoma ne znači da postoji kauzalna povezanost. Na primjer, moguće je da neke grupe događaja imaju visoku korelaciju sa simptomima samo zato što su se pojavili zajedno sa drugim događajima koji sami po sebi imaju istinsku kauzalnu povezanost sa simptomima.

Korištena je regresijska analiza da bi se odredila *jedinstvena* povezanost svake od ovih grupa događaja sa simptomima, neovisno o uticaju drugih grupa. Grupa događaja koja je u ovoj analizi pokazala da ima najjači jedinstveni uticaj na psihološki status je iskazana u tabeli iznad putem fonta *italic*.

U ovom slučaju se čini da je većina psihološki oslabljenih grupa događaja grupa ratnih događaja kroz koje su ispitanici lično prošli ili njima svjedočili, zajedno sa teškim trenutnim ličnim i socijalnim okolnostima.

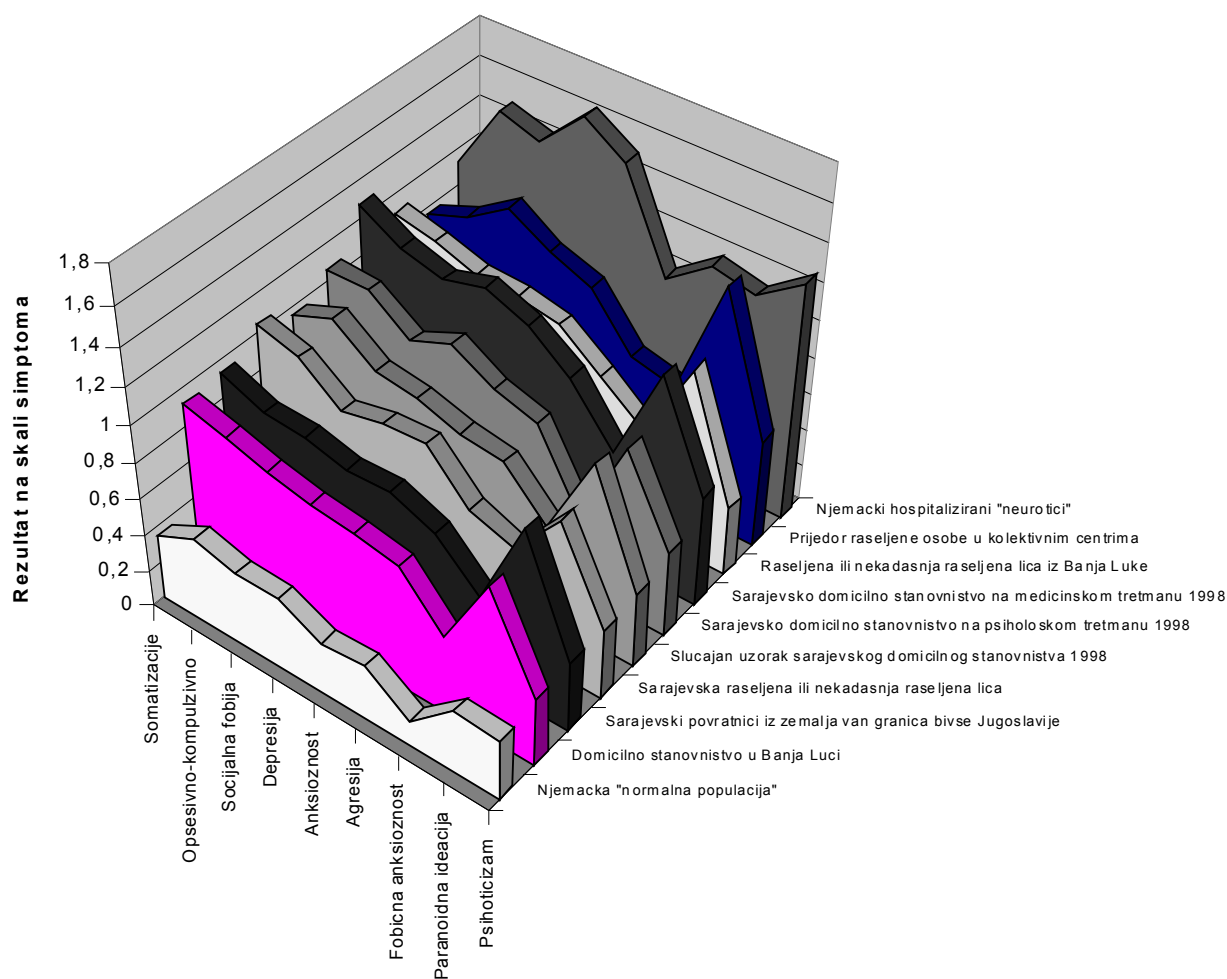
Međutim, ovo je samo preliminarna analiza; dosta se posla još treba obaviti, na primjer izolirati što je moguće više faktora koji predviđaju psihološke probleme.

6 Rezultati: Psihološki status

Informacije u ovom odjelu su namijenjene identifikaciji psiholoških potreba i ciljnih grupa za psihološke intervencije za svaki ispitanu uzorak.^{xiv}

Psihološka prilagodba je važna ne samo zbog toga što predstavlja indikaciju boli, optimizma i sličnog doživljenog od strane građana Bosne i Hercegovine, već i zato što ima veliki uticaj na obnovu države. Na primjer, depresija je velika prepreka jer ona onemogućava progres. Čak i najtalentovaniji i najsnalažljiviji ljudi postižu jako malo za sebe ili druge ukoliko su depresivni ili beznadežni.

6.1.1 Nivo simptoma za svaki od devet tipova simptoma, prema uzorku uključujući poređenje sa: njemačkom "normalnom" populacijom, njemačkim hospitaliziranim psihijatrijskim pacijentima, i sa tri uzorka ispitanika koji su ostali u Sarajevu iz 1998. godine.

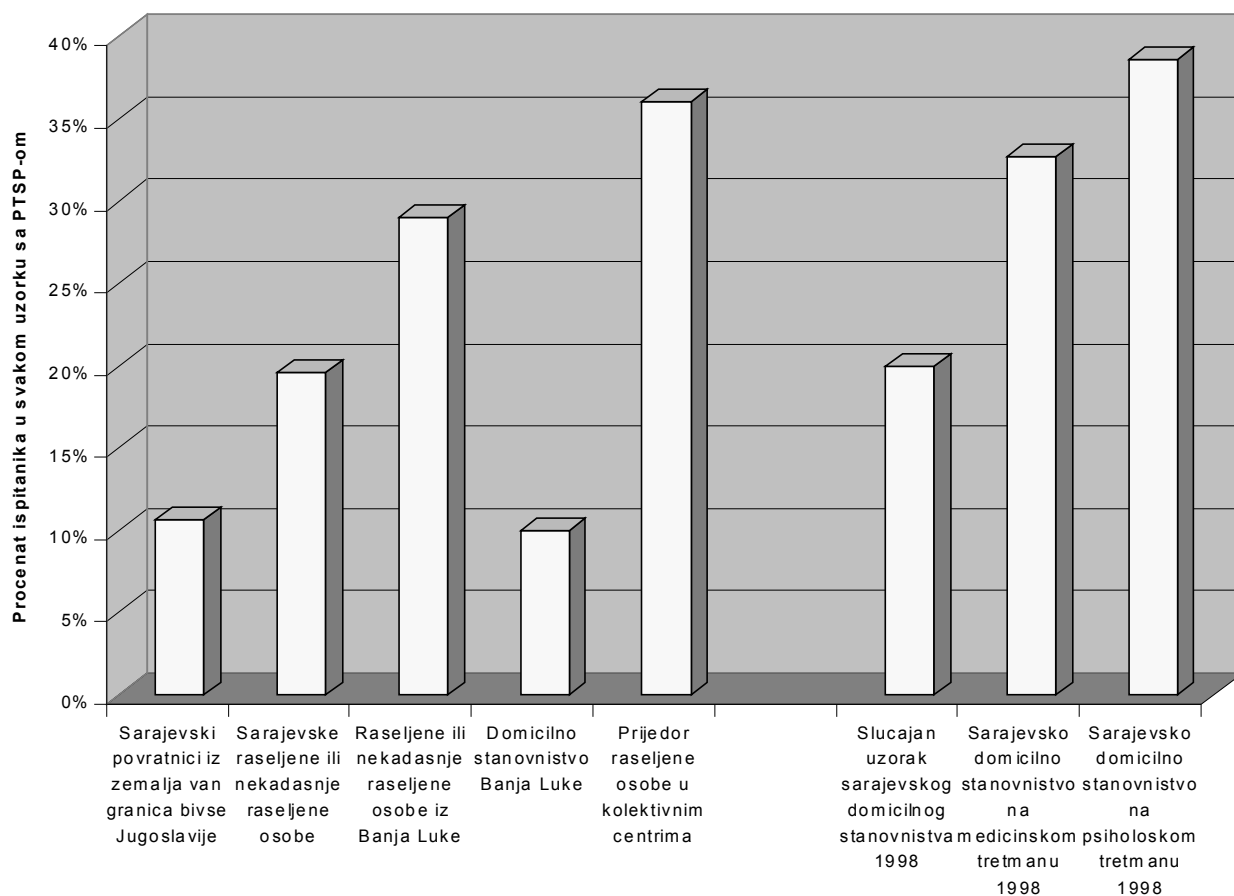
Ovaj dijagram pokazuje rezultate na podskalama^{xv} korištenih kliničkih instrumenata, SCL-90-R. Viši rezultat znači i više simptoma. Još nije jasno da li povišeni nivo simptoma u usporedbi sa njemačkim normalnim uzorkom nastaje samo kao posljedica rata ili post-ratnog stresa, ili su u pitanju i kulturalne razlike.

Tri dodatna uporedna uzorka su uzeta iz istraživanja koje je sproveo Institut u Sarajevu 1998. godine: ljudi na medicinskom i psihološkom tretmanu i slučajni uzorak iz grada.

Generalno je jasno da se nivo simptoma značajno povećao u odnosu na referentni uzorak njemačkog naroda bez posebnih psiholoških problema, ali nisu – hvala bogu – onoliko visoki koliko se to moglo očekivati kod populacija hospitaliziranih pacijenata.^{xvi}

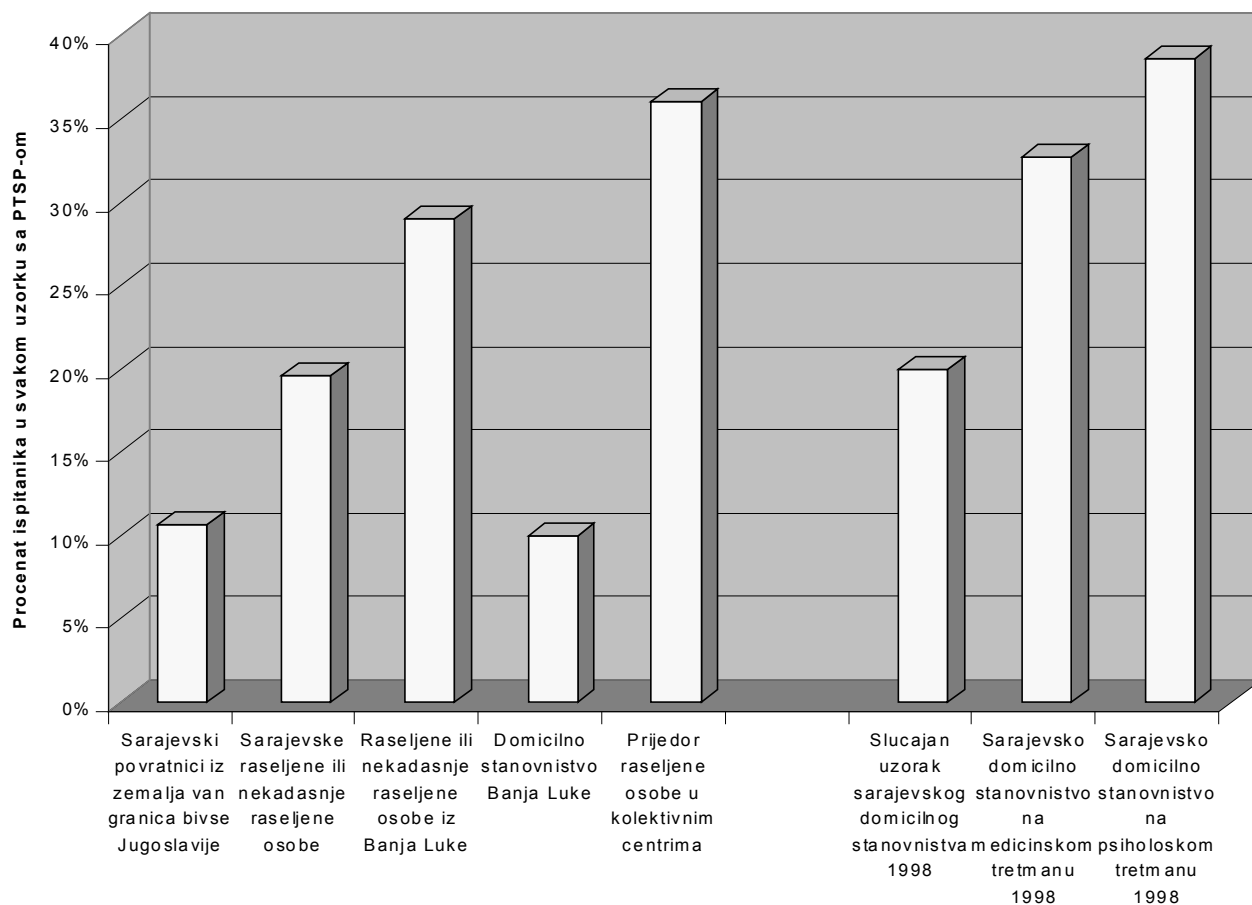
Kao što se očekivalo, simptomatologija ispitanika koji su ostali u Banja Luci je najslabija. Ljudi sa najvećim brojem simptoma su raseljene osobe iz Prijedora i Banja Luke koje su boravile u logorima. U Sarajevu, povratnici imaju nešto blažu simptomatologiju nego li raseljene osobe koje su jednako dobro prilagođene kao što su bili ispitanici koji su cijelo vrijeme ostali ovdje u 1998 godini.

6.1.2 Generalni profil simptoma različitih uzoraka: drugačiji pregled

Ovaj drugi grafikon pokazuje iste informacije na drugačiji način; ovdje je jednostavnije porediti oblike profila sa njemačkim referentnim uzorcima. Vrlo izražen je specifičan profil u svim post-ratnim bosanskohercegovačkim uzorcima; vidljiv je vrh na podskali nazvanoj "paranoidna ideacija" koja je vezana za sumnjičavost i osjećanje izoliranosti. Kada se to uporedi sa njemačkim hospitaliziranim uzorkom, primjetno je da su u bosanskom uzorku pasivniji tipovi simptoma kao što su anksioznost i depresija manje povišeni nego li podskale agresije, paranoidne ideacije i somatizacije.

6.1.3 Procenat ispitanika sa dijagnozom "post-traumatski stresni poremećaj", po uzorku

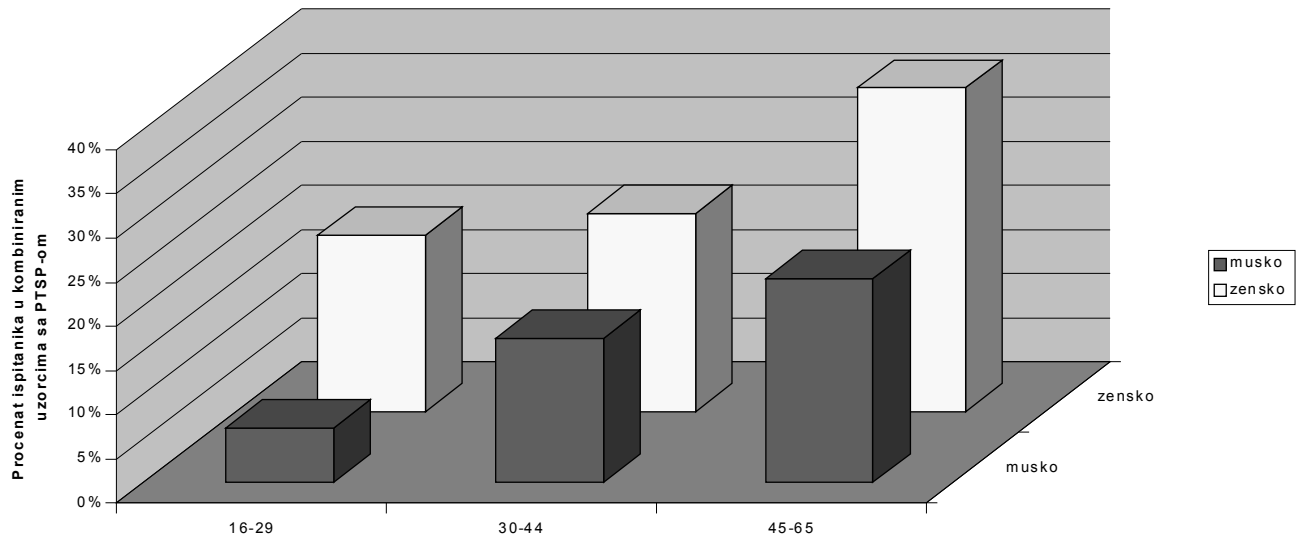

Kod ljudi koji su proživjeli rat su posebno relevantni ne samo generalni psihološki simptomi, već i Post-traumatski stresni poremećaj (PTSP)^{xvii}. Ljudi sa PTSP-om imaju problema sa povišenom pobudljivošću (nesanica, nemir), ponovnim proživljavanjem događaja (noćne more, povratni doživljaj) i izbjegavanjem (pokušavaju ne misliti o tim događajima, emocionalno su otupjeli). PTSP je ozbiljan poremećaj koji može biti jako neprijatan za one koji su njime pogođeni, te može značajno uticati na njihovo svakodnevno funkcioniranje na poslu i u porodici. Činjenica da oko 10 do 35% uzorka koji nisu ni pod kakvim tretmanom imaju PTSP, predstavlja zabrinjavajuću statistiku. Proporcija ljudi sa PTSP-om pokazuje mnogo veću razliku između uzoraka nego li generalni nivo simptoma koji smo razmatrali u prošlom dijelu.

Kao i u prošlom dijelu, tri slučajno odabrana uzorka ispitanika koji su ostali u Sarajevu iz 1998. godine su korišteni u svrhu usporedbe.

Uzorcima koji su bili izloženi većini ratnih stresova (vidi zadnji dio) su, što nije iznenađenje, imali više PTSP-a. Međutim, raseljene osobe u kolektivnim centrima imaju najvišu proporciju PTSP-a među uzorkom iz 1999. godine, što može indicirati da posebno teške socijalne okolnosti mogu značajno doprinijeti održavanju PTSP-a.

6.1.4 Procenat ispitanika koji imaju post-traumatski stresni poremećaj, prema uzrastu i spolu

Učestalost pojave PTSP-a je veća kod starijih ljudi i među ženama. Ovo se slaže sa rezultatima svjetske literature o PTSP-u, iako su potrebna dalja istraživanja da bi se kontrolisala diferencijalna izloženost traumatskim događajima.

Rezultati globalnih psiholoških simptoma mjereni sa SCL-90 su jako slični.

7 Rezultati: Integracija i identifikacija

Cilj ovog dijela je da analizira ispitanikove životne perspektive, zadovoljstvo i postojanje ili odsustvo osjećaja da su "kao kod kuće" u prostoru gdje trenutno žive. Ovo je bazirano na novom upitniku QII. Ispitanici su mogli odgovoriti "slažem se", "ne znam" ili "ne slažem se" na sljedeće tvrdnje. Bodovanje je bilo: -1 = ne slažem se; 0 = ne znam i 1 = slažem se. Dakle, aritmetička sredina 1 ukazuje da su se svi u uzorku složili sa tom tvrdnjom; aritmetička sredina -1 bi ukazala da se svi u uzorku nisu složili sa tom tvrdnjom.

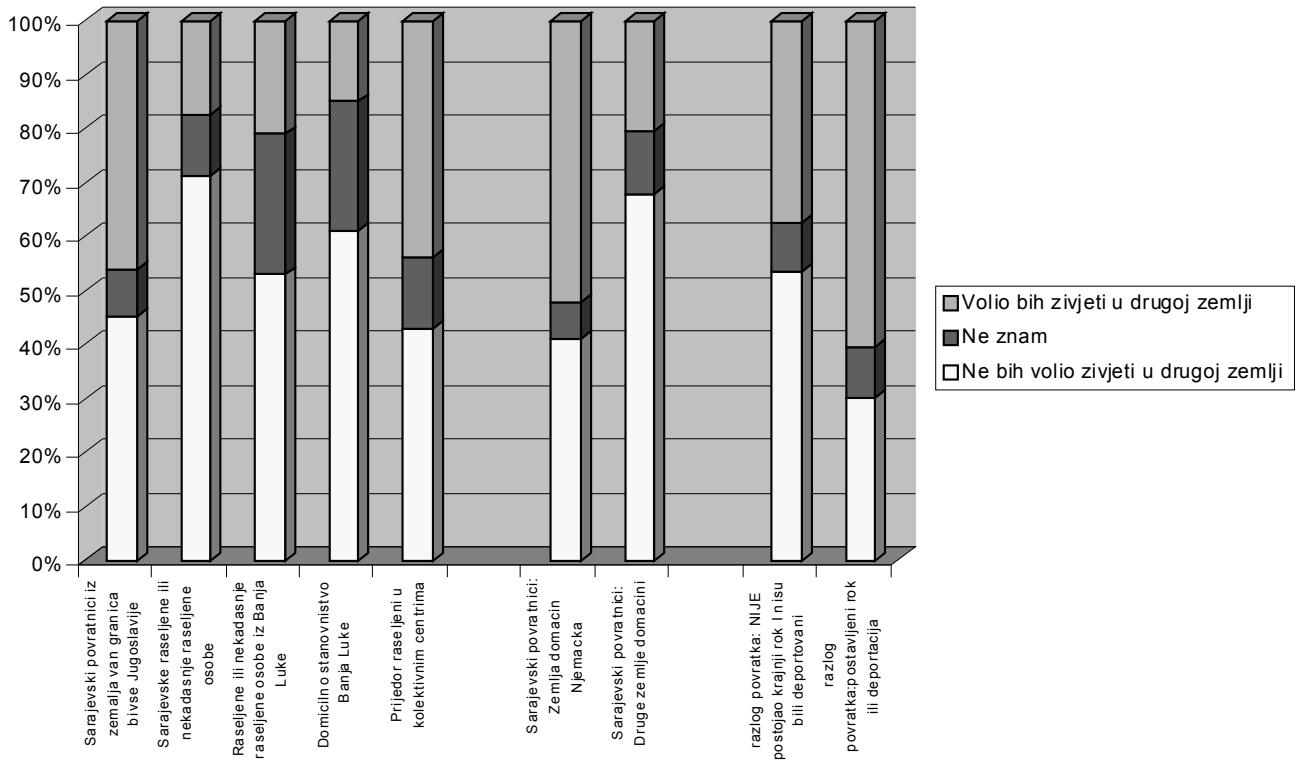
7.1.1 Upitnik o integraciji i identifikaciji: svi rezultati.

Tabela sadrži prosječan rezultat: -1 = ne slažem se 0= ne znam 1= slažem se	Sarajevo: povratnici iz zemalja van granica bivše Jugoslavije 104 osoba	Sarajevo: raseljene (ili nekadašnje raseljene) osobe. 97 osobe	Banja Luka: raseljene osobe. 100 osoba.	Banja Luka: domicilne osobe. 100 osoba.	Prijedor: osobe raseljene u kolektivnim centrima. 100 osoba.	Aritmetička sredina	Specijalna analiza povratnika: razlog za napuštanje zemlje domaćina	
							NIJE postojao krajnji rok i nisu deportovane (56 osoba)	Postojanje krajnjeg roka ili su deportovane (43 osobe)
Tu gdje sada živim osjećam se kao kod kuće	0,59	-0,07	-0,30	0,85	-0,83	0,05	0,70	0,47
Osjećam da je ovo moja zemlja	0,82	0,84	0,82	0,92	-0,02	0,67	0,88	0,74
Osjećam da je ovo moj grad	0,76	0,65	0,32	0,93	-0,49	0,44	0,88	0,60
Većina ljudi ovdje je u suštini ista kao i ja	0,23	0,56	0,28	0,21	0,23	0,30	0,25	0,23
Dobro se slažem sa ljudima koji žive ovdje	0,75	0,91	0,85	0,84	0,59	0,79	0,82	0,67
Sretan sam što živim u ovom području	0,36	0,48	0,32	0,59	-0,42	0,27	0,57	0,09
Mislim da ja/mi možemo imati dobru budućnost ovdje	-0,01	0,30	0,19	0,46	-0,19	0,15	0,14	-0,21
Mislim da mogu doprinijeti ovom društvu	0,40	0,56	0,74	0,69	0,35	0,55	0,56	0,19
Zadovoljan sam sa svojim/ našim zaposlenjem	-0,48	-0,48	-0,43	-0,03	-0,79	-0,44	-0,37	-0,67
Zadovoljan sam sa svojom/našom finansijskom situacijom	-0,50	-0,67	-0,75	-0,65	-0,92	-0,70	-0,40	-0,67
Želio bih da živim u drugoj zemlji	0,01	-0,54	-0,32	-0,46	0,01	-0,26	-0,16	0,30
Radje bih živio na nekom drugom području ove države	-0,80	-0,45	-0,70	-0,92	0,27	-0,52	-0,84	-0,77

Generalno su rezultati bili pozitivni, većina ljudi je sretna sa mjestom gdje žive; većina ih se ne želi preseliti u drugu zemlju. Međutim, raseljene osobe u centrima su u prosjeku željele živjeti u drugom području unutar njihove države.

Za ovu je tabelu načinjena specijalna analiza samo za povratnike (dvije kolone sa desne strane) kako bi se utvrdilo da li činjenica da su se povratnici vratili dobrovoljno, odnosno da li su naveli ili ne (u odgovorima na upitnik AIR) da su se vratili zbog postojanja službenog roka (ili su bili deportovani), pravi neku razliku. Zapravo, većina je ovih razlika značajna u očekivanom smjeru da su ovi ljudi manje sretni u svojoj "matičnoj" zemlji.

7.1.2 Procenat ispitanika koji su željeli/nisu željeli da žive u drugoj zemlji, prema uzorku

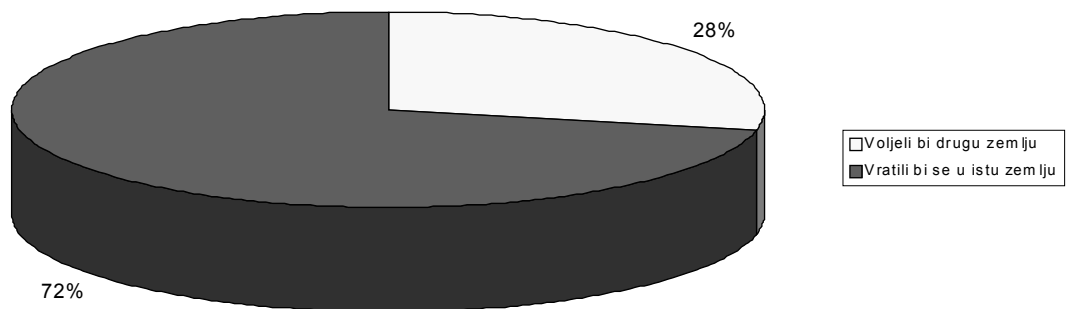
Ovaj grafikon detaljnije analizira podatke iz prethodne tabele. Gotovo polovina povratnika bi voljela živjeti u drugoj zemlji. Sljedeći par šipki u grafikonu dalje analizira samo uzorak ispitanika među kojima su oni koji su najduže ostali u Njemačkoj i oni koji su ostali negdje drugdje. Dok bi samo oko 20% ispitanika koji su ostali najduže u zemlji domaćinu, izuzevši ovdje Njemačku, voljelo napustiti Bosnu i Hercegovinu – proporcija slična drugim uzorcima – više od polovice povratnika iz Njemačke bi voljelo otići. Ovo je značajan rezultat. S jedne strane, čini se da to upućuje kako su ovi povratnici imali pozitivna iskustva u Njemačkoj. S druge strane, činjenica da bi značajan dio stanovništva Bosne i Hercegovine radije živio negdje drugdje može predstavljati uzrok socijalne napetosti.

Zadnji par šipki sugerira mogući razlog ove razlike: on ponovo analizira ovaj uzorak povratnika, ali ovog puta prema onima koji su otišli dobrovoljno i onima koji su otišli zbog službenog roka ili zato što su bili deportovani (od čega su gotovo svi došli iz Njemačke, kao što se vidi u tabeli ispod). Jasno je da su oni koji bi radije živjeli u drugoj zemlji upravo oni koji nisu dobrovoljno napustili zemlju.

7.1.3 Broj ispitanika koji su napustili zemlju domaćina dobrovoljno/nedobrovoljno, prema zemlji domaćinu

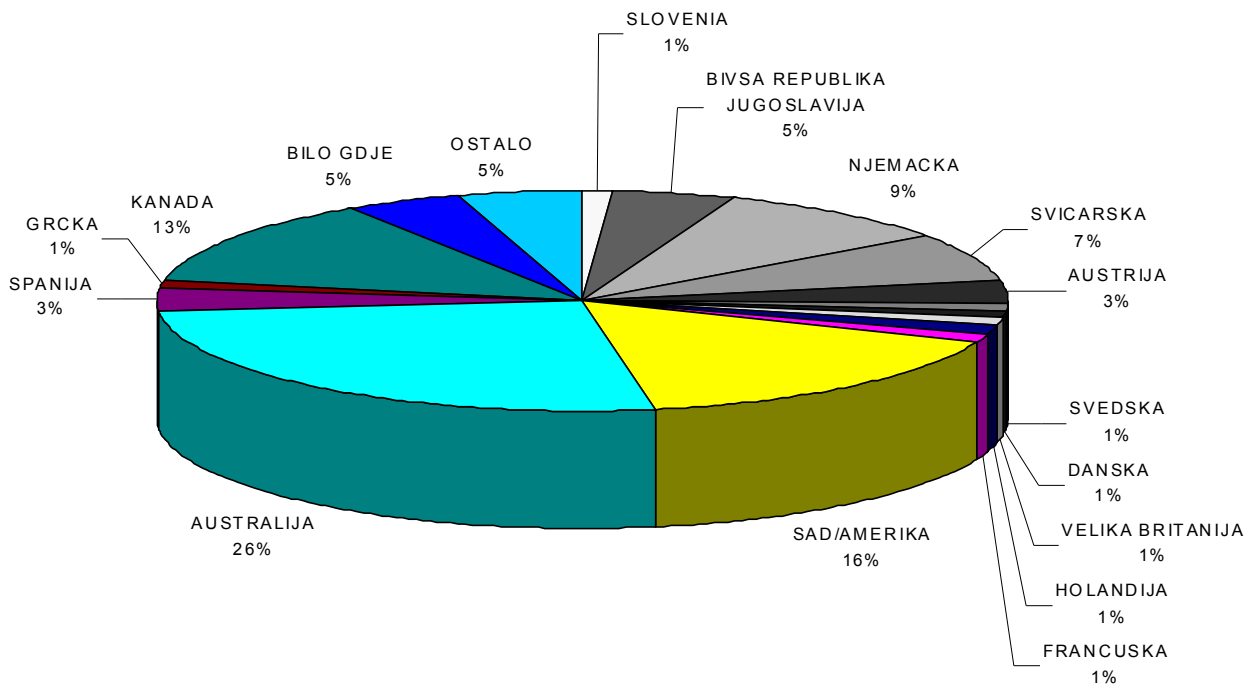
		Specijalna analiza povratnika: razlozi napuštanja zemlje domaćina		Ukupno
		NIJE postojao krajnji rok i nisu bili deportovani	Postojanje roka ili su bili deportovani	
Zemlja izbjeglištva	Druga zemlja (28 osoba)	25	3	28
	Njemačka (71 osoba)	31	40	71
	Ukupno	56	43	99 ^{xviii}

7.1.4 Preferencija povratnika koji bi željeli živjeti u drugoj zemlji: u kojoj zemlji bi željeli živjeti

Iskustva povratnika o njihovoj zemlji domaćinu se čine jako povoljna; gotovo ¾ onih koji bi željeli napustiti Bosnu i Hercegovinu bi se željeli vratiti u svoju zemlju domaćina. Ovi podaci se nisu analizirali dalje u smislu odnosa povratnika iz Njemačke/drugih zemalja jer je broj povratnika koji nisu bili u Njemačkoj, a žele napustiti Bosnu i Hercegovinu suviše mali.

7.1.5 Preferencija ispitanika koji nisu povratnici a željeli bi živjeti u drugoj zemlji: u kojoj zemlji bi željeli živjeti

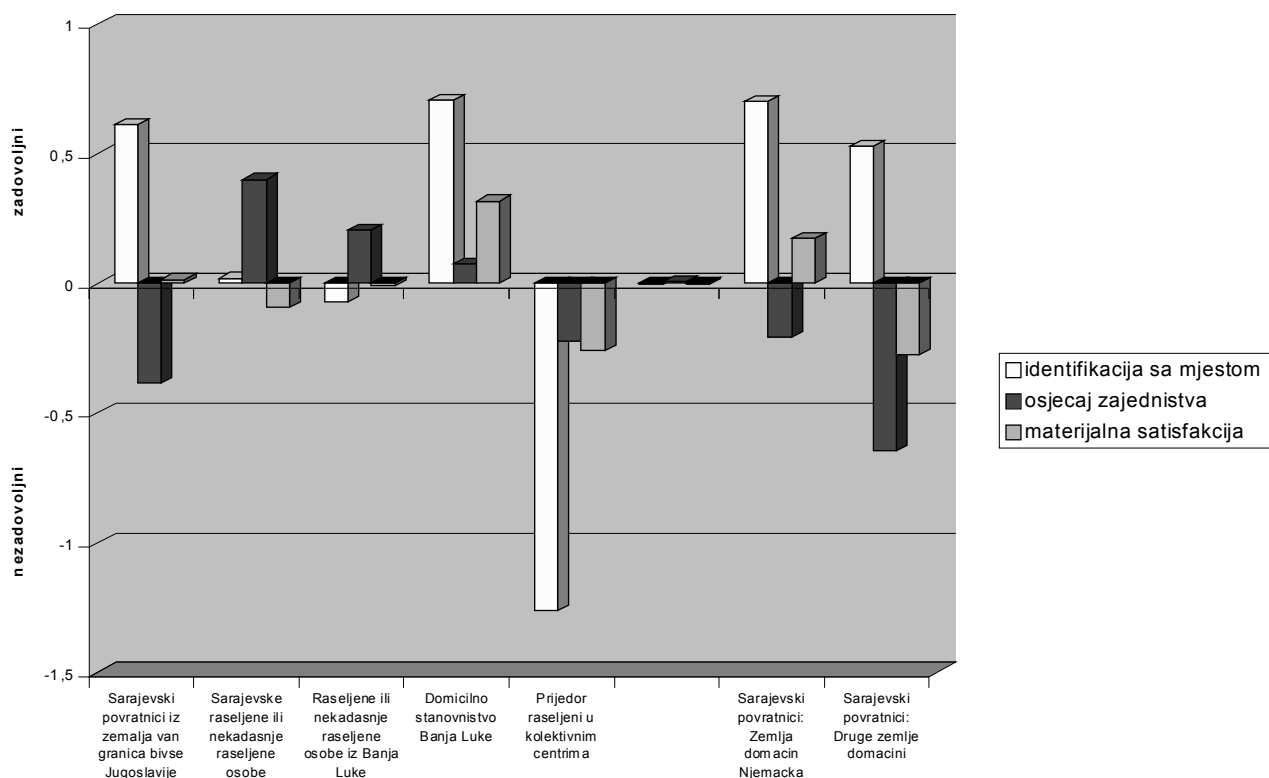
Ovaj grafikon uključuje informacije iz svih drugih uzoraka, odnosno onih koji zapravo nisu povratnici. Kao takav vjerovatno predstavlja više puste želje nego li bilo kakav oblik planova ili namjera.

7.1.6 Upitnik o integraciji i identifikaciji: faktori

Tabela sadrži prosječan rezultat: -1 = ne slažem se 0 = ne znam 1 = slažem se	Sarajevo: povratnici iz zemalja van granica bivše Jugoslavije 104 osoba	Sarajevo: raseljene (ili nekadašnje raseljene) osobe. 97 osoba	Banja Luka: raseljene osobe. 100 osoba.	Banja Luka: domicilne osobe. 100 osoba.	Prijedor: osobe raseljene u kolektivnim centrima. 100 osoba.	Specijalna analiza povratnika: razlog odlaska: vratili se zbog postavljenog roka ili su bili deportovani	
						Ne	Da
Identifikacija sa mjestom	0,61	0,02	-0,07	0,71	-1,26	0,67	0,03
Osjećaj zajedništva	-0,39	0,4	0,2	0,08	-0,22	-0,4	-0,47
Materijalno zadovoljstvo	0,02	-0,09	-0,01	0,32	-0,26	-0,02	-0,14

Elementi predstavljeni u tabeli 7.1.1 su potom grupirani u tri faktora koja su relativno nezavisna jedan od drugog. Na primjer, faktor "materijalno zadovoljstvo" sadrži dva dijela: "sretan sam sa mojom/našom materijalnom situacijom" i "sretan sam sa mojom/našom radnom situacijom". Ovo omogućava poređenje među uzorcima o različitim aspektima identifikacije i integracije.

7.1.7 Upitnik o integraciji i identifikaciji: glavni faktori prema uzorku

Ovaj grafikon otkriva uznemirujuću količinu nezadovoljstva, što ne predstavlja iznenađenje, među raseljenim osobama u kolektivnim centrima ali, također, i među povratnicima koji se nisu dobrovoljno vratili.

7.1.8 Skala socijalne podrške: ukupni rezultat

	Sarajevo: povratnici iz zemalja van granica bivše Jugoslavije 104 osoba	Sarajevo: raseljene (ili nekadašnje raseljene) osobe. 97 osoba	Banja Luka: raseljene osobe. 100 osoba.	Banja Luka: domicilne osobe. 100 osoba.	Prijedor: osobe raseljene u kolektivnim centrima. 100 osoba.	Aritmetička sredina
Ukupni rezultat (viši rezultat znači i više primijećene podrške)	43,76	47,52	47,11	47,83	40,19	45,25

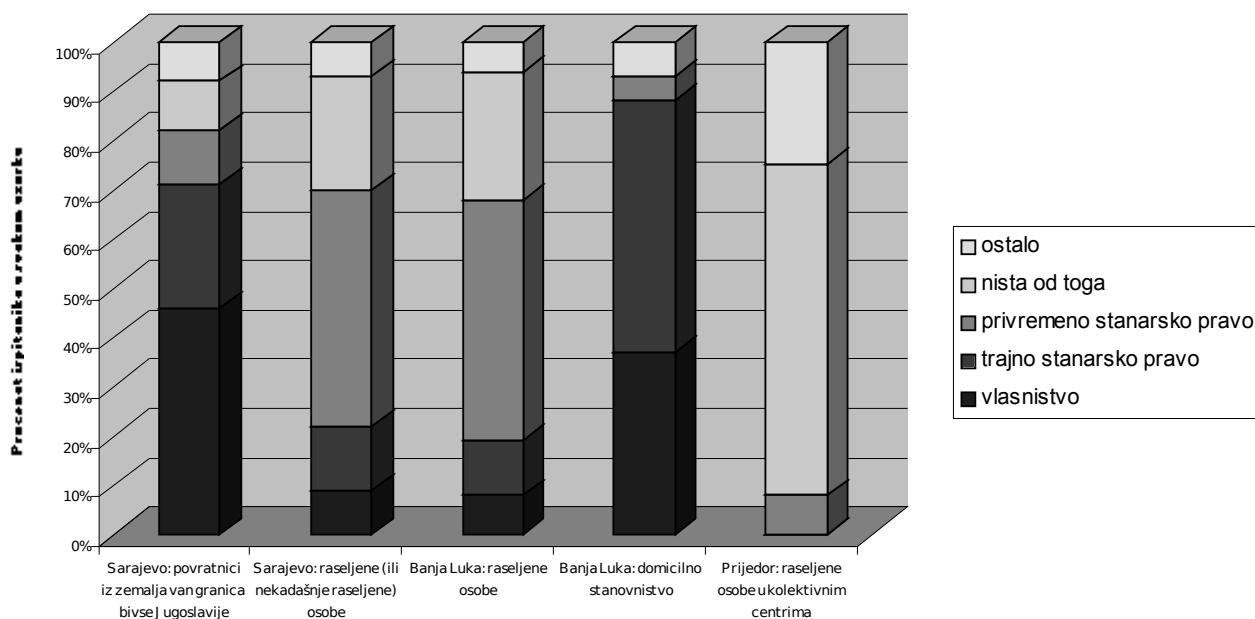
Ova tabela pokazuje rezultate upitnika korištenog za procjenu nivoa podrške za koju ispitanici vjeruju da su je primili od porodice, prijatelja i zajednice. Nije bilo značajnijih razlika među grupama.

8 Rezultati: Trenutni smještaj: status, želje.

Ovaj dio analizira rezultate iz novog upitnika CAS: status trenutnog smještaja i namjera (vidjeti ispod), te pruža informacije o stavovima povodom razmjene imovine itd.

8.1.1 Prava nad trenutnim smještajem koja posjeduju ispitanici ili njihove porodice

	Sarajevo: povratnici iz zemalja van granica bivše Jugoslavije 104 osoba	Sarajevo: raseljene (ili nekadašnje raseljene) osobe. 97 osoba	Banja Luka: raseljene osobe. 100 osoba.	Banja Luka: domicilne osobe. 100 osoba.	Prijedor: osobe raseljene u kolektivnim centrima. 100 osoba.	Aritmetička sredina
Vlasništvo	46%	9%	8%	37%	0%	20%
Trajno stanarsko pravo	25%	13%	11%	51%	0%	20%
Privremeno stanarsko pravo	11%	48%	49%	5%	8%	24%
Ništa od toga	10%	23%	26%	0%	67%	25%
Ostalo	8%	7%	6%	7%	25%	11%

Iznenadujuće je da velika proporcija povratnika posjeduje ili ima trajno stanarsko pravo nad svojim trenutnim smještajem, odnosno, mjestom u kojem žive sada – dok se na drugom mjestu nalaze oni koji su svo vrijeme proveli u Banja Luci. Možda je to zbog toga što postoji veća vjerovatnoća povratka onih izbjeglica koje posjeduju vlastiti kućni smještaj u svojoj “domovini”.

8.1.2 Status trenutnog smještaja (procenat ispitanika koji su se složili sa svakom izjavom)

	Sarajevo: povratnici iz zemalja van granica bivše Jugoslavije 104 osoba	Sarajevo: raseljene (ili nekadašnje raseljene) osobe. 97 osoba	Banja Luka: raseljene osobe. 100 osoba.	Banja Luka: domicilne osobe. 100 osoba.	Prijedor: osobe raseljene u kolektivnim centrima. 100 osoba.	Aritmetička sredina
Da li živite u kući ili u stanu koji zakonski pripada nekom drugom, i gdje dijelite smještaj?	27%	69%	71%	13%	28%	41%
Da li dijelite smještaj, na koji vi imate zakonsko pravo, sa nekim drugim?	12%	8%	12%	9%	13%	11%
Da li ste vi (ili članovi porodice koji žive sa vama) zakonski vlasnik smještaja negdje drugdje ali gdje ne možete živjeti?	26%	65%	74%	3%	72%	48%
Da li vi (ili članovi porodice koji žive sa vama) imate stanarsko pravo na smještaj negdje drugdje ali ne možete živjeti tamo?	13%	28%	49%	2%	36%	26%
Da li ste razmišljali o zamjeni vašeg stana ili kuće ili vašeg prava na to?	18%	41%	75%	6%	48%	37%
Da li želite da prodate svoj stan ili kuću ili vaše pravo na to?	13%	30%	75%	2%	39%	32%
Da li ste pokušali da prodate svoj stan ili kuću ili vaše pravo na to?	6%	11%	34%	0%	11%	12%
Da li ste spremni podijeliti svoj smještaj sa članovima porodice ili bliskim prijateljima kojima je to potrebno?	54%	69%	86%	77%	82%	73%
Da li biste bili spremni podijeliti svoj smještaj sa drugim ljudima kojima je to potrebno?	29%	32%	66%	49%	69%	49%

Velika proporcija raseljenih osoba, posebno onih iz Banja Luke i manje onih u kolektivnim centrima ima pravo na drugi smještaj na nekom drugom mjestu. Velika proporcija tih ljudi bi voljela razmijeniti ili prodati ta stambena prava, što je pokazatelj da nisu jako zainteresirani da se vrate u taj smještaj.

9 Rezultati: Razlike između povratnika iz Njemačke i drugih zemalja domaćina

Načinjeni su statistički testovi kako bi se utvrdile značajne razlike (kod svih relevantnih varijabli uključenih u ovo istraživanje) između povratnika iz Njemačke i onih iz drugih zemalja domaćina.

Kako ova analiza uključuje višestruke simultane usporedbe, ovdje su istaknute samo visoko značajne razlike^{xix}:

- Demografski podaci: povratnici iz Njemačke imaju manja primanja po osobi
- Traumatski događaji i stresori: povratnici iz Njemačke imaju više traumatskih događaja u grupi događaja "izgnanstvo i bijeg"
- Traumatski događaji i stresori: pojedinačna čestica: "da li su vlasti zemlje domaćina prijetili da će vas prisiliti na povratak": povratnici iz Njemačke su imali više odgovora "da"
- Upitnik o integraciji i identifikaciji: povratnici iz Njemačke imaju niže rezultate na faktoru "materijalno zadovoljstvo"
- Upitnik o integraciji i identifikaciji: pojedinačne čestice: povratnici iz Njemačke su se manje slagali sa izjavama:

Q11.3 Osjećam da je ovo moj grad

Q11.7 Mislim da ja/mi možemo ovdje imati dobru budućnost

Q11.8 Osjećam da mogu doprinijeti ovom društvu

Q11.9 Zadovoljan sam svojom/našom radnom situacijom

Povratnici iz Njemačke su izgleda imali psihološki manje optimistične rezultate na mnogim varijablama u odnosu na povratnike iz drugih zemalja. Sa većim uzorkom, značajnije razlike bi sigurno postale vidljivije.

10 Rezultati: Efekat dužine vremena provedenog vani

Na uzorku ispitanika su provedena statistička testiranja kako bi se pronašle značajne korelacije između dužine vremena provedenog izvan bivše Jugoslavije i svih drugih relevantnih varijabli uključenih u ovo istraživanje. Sa ovim malim uzorkom nisu pronađene visoko značajne razlike^{xx}, iako je jedna varijabla bila vrlo blizu tome: AIR.G8: sada kada ste se vratili, da li vas drugi ljudi u mjestu u kojem sada živite vrijeđaju zato što ste napustili svoju zemlju? – Povratnici koji su duže boravili vani su češće odgovarali na ovo pitanje sa da.

11 Zahvale i posvete

Naša iskrena zahvalnost ide mnogim ljudima koji su bili uključeni u ovo istraživanje:

Iznad svega za oko 600 građana Bosne i Hercegovine koji su odvojili vrijeme da odgovore na našu dugu i ponekad uznemirujuću listu pitanja i podijele svoja iskustva i mišljenja sa nama.

Ovaj izvještaj je posvećen njima.

Iskrenu zahvalnost dugujem:

Studentima u Sarajevu koji su kontaktirali ispitanike, zadavali upitnike, sprovodili intervjue i unosili podatke u Sarajevu:

Aida Bahtanović
Daniel Hopić
Almina Lepara
Amra Mesić
Tajib Babić
Belma Balagić
Lejla Kadusić
Đenana Kuluglija
Lejla Gacanović
Jasmina Hođić
Lejla Smajić
Larisa Masnić
Elma Pašić
Edina Mahmutović
Sabina Zijadić
Maida Koso
Sandra Bašić
Aida Bahtanović
Lejla Osmanagić

Organizacija uzorka u Sarajevu:
Lejla Smajić

Općina Centar: Jadranko Imamović
Općina Stari Grad: Edina Ušanović
Općina Novo Sarajevo: Pekmez Avdo
Općina Novi Grad: Mersa Kustura

Dekan Fakulteta u Sarajevu
Prof. Dr. Sučić

Šef Odsjeka za psihologiju u Sarajevu
Prof. Dr. Dizdarević

Supervizija istraživanja i organizacija u Banja Luci:
Prof. Dr. Branko Milosavljević
Prof. Dr. Jovan Savić
Ass. diplomirani psiholog Vladimir Turjačanin

Studentima u Banja Luci koji su kontaktirali ispitanike, zadavali upitnike, sprovodili intervjue i unosili podatke
Snežana Spremo i Biljana Novarić
Vesna Valentić i Duško Kesić
Irena Đumić i Sinisa Lakić
Tanja Tomić i Bojan Dzoganović
Slađana Borojević i Strahinja Dimitrijević
Nedeljka Gligorijević i Slobodan Krsić

Svima savjetnicima, terapeutima i studentima u Sarajevu koji su prikupili podatke 1998 spomenuti u poglavlju 6.

i Uredu Federalnog vladinog komesara za povratak izbjeglica, reintegraciju i povezanu rekonstrukciju u Bosni i Hercegovini,
Hans Koschnicku u Sarajevu:
Ernst Hustädt GTZ-Savjetniku
Bernd Rowek GTZ-Savjetniku

12 Dodatak: Pozadina

Preliminarni podaci su uzeti iz većeg projekta koji je vodio naš Institut 1998. i 1999. godine. Dio koji je predstavljen ovdje je vođen u saradnji sa Uredom Federalnog vladinog komesara za povratak izbjeglica, reintegraciju i povezanu obnovu Bosne i Hercegovine, Hansom Koschnikom u Sarajevu i organizacijom Deutsche Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit (GTZ GmbH), koji su obezbijedili polovinu finansijskih sredstava. Dodatna pitanja koja su bila od specijalnog interesa za taj ured su dodata u paket upitnika. Program saradnje između našeg Instituta i Odsjeka za psihologiju na Univerzitetu u Sarajevu je također pružio podršku, finansiranu od strane Volkswagen-Stiftunga iz Hanovera, u Njemačkoj.

Kliničku odgovornost za projekat preuzima Institut za psihologiju, Odsjek za kliničku psihologiju i psihoterapiju, LMU (Univerzitet u Minhenu), prof. dr. Willi Butollo.

Odsjek za psihologiju Univerziteta Banja Luke je također bio uključen u dio planiranja ovog projekta i sprovođenju istraživanja u tri uzorka.

13 Dodatak: Uzorci

Svaki uzorak je obuhvatio oko 100 ljudi.

13.1 Uzorci iz Sarajeva:

Svaka od četiri opštine u gradu Sarajevu je bila obaviještena te saglasna sa saradnjom: Novo Sarajevo, Stari Grad, Novi Grad i Centar. Iz svake opštine su slučajno odabrane četiri mjesne zajednice. Svaka mjesna zajednica je obezbijedila listu onih koji su registrovani a koji su mogli ispuniti kriterije za uključenje u bilo koju od dvaju poduzoraka (vidjeti ispod). Iz ovih su lista mogući ispitanici izabrani slučajno. Ispitivači (studenti završnih godina psihologije, koji su radili u parovima) su potom posjetili ove ljudi na njihovim registrovanim mjestima boravka. Ljudi koji nisu boravili na tim adresama, a koji su bili odsutni duže od dvije sedmice, oni koji nisu ispunjavali kriterije za uključenje (vidjeti ispod) ili koji nisu željeli da budu intervjuisani su bili uklonjeni sa te liste. Oni koji su bili zainteresovani da učestvuju u istraživanju su potom obaviješteni o ciljevima i uslovima učešća, pružene su im garancije o tajnosti i od njih je zatraženo da potpišu formular kojim se obavezuju na to. Upitnici i intervjui su potom sprovedeni, što je proces koji traje od 40 minuta do 2 ili 3 sata. Ispitanici su bili plaćeni za svoju saradnju. Dva rezultirajuća uzorka su bila:

- ◆ Grad Sarajevo: raseljene ili osobe koje su nekad bile raseljene: provele više od godinu dana izvan Sarajeva u periodu između 1991-5, ali provele MANJE od godinu dana izvan bivše Jugoslavije.
- ◆ Grad Sarajevo: povratnici izvan bivše Jugoslavije: proveli su više od godinu dana izvan bivše Jugoslavije.

13.2 Uzorci iz Banja Luke

- Banja Luka: osobe koje su raseljene unutar zemlje: proveli više od godinu dana izvan Banja Luke u periodu između 1991-5, ali proveli MANJE od godinu dana izvan bivše Jugoslavije. Polu – slučajni prema mjestu prebivališta u gradu: mapa grada je bila podijeljena u četvrti. Ulice su slučajno odabrane iz svake četvrti i slučajno dodijeljene ispitivačima. Ispitivači – ponovo, parovi studenata završnih godina – su potom izabrali stanove u svakoj ulici prema fiksiranim selekcijskim algoritmima. Ispitali su po jednu osobu iz svakog stana.
- Banja Luka: oni koji su ostali u gradu. Proveli MANJE od godinu dana izvan Banja Luke u periodu od 1991-5. Polu - slučajni prema mjestu prebivališta u gradu, kao i gore.
- Prijedor i Banja Luka: izmještene osobe u kolektivnim centrima. Proveli VIŠE od godinu dana izvan Banja Luke u periodu od 1991-5, ali MANJE od godinu dana izvan bivše Jugoslavije. Ispitanici se bili slučajno odabrani sa liste stanovnika u sljedećim centrima:

Kozarac
 Fabrika Celpak (Prijedor)
 Kozaruša
 Ljubija
 Trnopolje

13.3 Uzorci za usporedbu: Sarajevo 1998

Još tri uzorka intervjuisana za naš projekat 1998. godine su također uključena radi usporedbe. Neki, ali ne svi, upitnici korišteni 1999. godine su također upotrijebljeni 1998.

Grad Sarajevo: osobe koje su ostale u Sarajevu: provele manje od godinu dana izvan Sarajeva u periodu između 1991-5. Polu - slučajni prema mjestu prebivališta u gradu, kao i gore za Banja Luku.

Grad Sarajevo: osobe koje su ostale u Sarajevu: provele manje od godinu dana izvan Sarajeva u periodu između 1991-5 na medicinskom tretmanu. Pristup ostvaren kroz centre za tretman.

Grad Sarajevo: "stariosjedoci" Sarajeva na psihološkom tretmanu: proveli manje od godinu dana van Sarajeva u periodu između 1991-5. Na svim vrstama psihološkog ili savjetodavnog tretmana. Pristup ostvaren kroz centre za tretman.

13.4 Definicije "nekadašnje izbjeglice", itd.

Termini "povratnik", "izbjeglica", itd. se u literaturi koriste različito u različitim kontekstima. Jedna od najprihvaćenijih distinkcija je ona između "izbjeglice" i "raseljene osobe unutar zemlje". Oba ova termina se odnose na one koji su bili prisiljeni ili primorani da napuste svoje domove, na primjer, kao rezultat rata ili izgnanstva^{xxi}. Distinkcija je potom načinjena između izbjeglica, koji jesu, i raseljenih osoba unutar zemlje, koji nisu, prešli međunarodno priznatu državnu granicu. Ovo istraživanje široko prati ovu distinkciju. Međutim, u slučaju bivše Jugoslavije čija se "međunarodno priznata državna granica" podrazumijeva, jer su bivše konstituivne republike bivše Jugoslavije bile međunarodno priznate jedino tokom rata. Donesena je odluka da se oni koji su bili raseljeni unutar bivše Jugoslavije smatraju raseljenim osobama unutar zemlje prije nego li izbjeglicama. Naravno, sve distinkcije ove vrste su nekako arbitrarne: u svakom slučaju detaljne informacije prikazane u ovom istraživanju, a koje se odnose na kretanja tokom rata, dozvoljavaju detaljnije analize koje prevazilaze ove grube distinkcije.

Dakle, prisutni uzorak "izbjeglica izvan bivše Jugoslavije" podrazumijeva sve izbjeglice koje su se sada vratile u Bosnu i Hercegovinu. Ne treba zaboraviti da su oni samo na jedan način "povratnici"; mnoge nekadašnje izbjeglice u Bosni i Hercegovini, iako su se vratile u svoju zemlju, još uvijek nisu u mogućnosti ili nisu spremne da se vrate na svoja prijeratna prebivališta. Ovi ljudi se zapravo sada mogu smatrati osobama koje su raseljene unutar zemlje.

Jedan uzorak iz Sarajeva onih osoba koje su raseljene unutar zemlje uključuje i one koji su *bili* raseljeni unutar zemlje uslijed rata, a koji su se sada možda vratili na svoja prijeratna prebivališta. Drugim riječima, neko sa dugom istorijom raseljeničtva tokom rata je uključen u isti uzorak kao i neko ko je još uvijek u raseljeničtvu, a ne u uzorak onih koji su zadržali svoje mjesto prebivališta tokom ovog vremena. Može se postaviti hipoteza da je ovo bliže istini sa psihosocijalne tačke gledišta – hipoteza koja će biti testirana tokom daljnjih analiza.

13.5 Problemi sa uzorcima

Metod odabira ispitanika korišten u Sarajevu, iako predstavlja slučajni odabir populacije registriranih povratnika i raseljenih osoba, ne predstavlja one koji *nisu* registrirani kod mjesnih zajednica.

Osim toga, u svim je uzorcima bilo primjera odbijanja saradnje; odnosno ljudi kojima se pristupalo i koji su zadovoljavali kriterije ali nisu željeli uzeti učešća u ovom, kao što je analizirano ispod.

13.6 Odbijanje saradnje

Analiza odbijanja saradnje još nije gotova. Međutim, značajna proporcija onih kojima se pristupilo su odbili da budu intervjuisani – osim u slučaju raseljenih lica smještenih u kolektivnim centrima; tamo je 100% onih kojima se pristupilo dovršilo intervju. U sličnom istraživanju koje je 1998. godine sproveo Institut, uz korištenje gotovo identične metodologije, oko 50% osoba kojima se pristupilo su dovršili intervju. Sa proporcijom onih koji su ove godine odbili učešće, bilo je moguće upitati ih za najviši stepen njihovog obrazovanja; ovi nivoi grubo korespondiraju sa onima u generalnoj populaciji. Ipak, **moгуće je da su oni koji su odbili da budu intervjuisani u prosjeku nešto manje psihosocijalno prilagođeni, te da ovo istraživanje podcjenjuje stepen psihosocijalnih problema u populaciji a možda precjenjuje razliku između raseljenih osoba u kolektivnim centrima i drugih.**

13.7 Kriteriji uključenja

Kriteriji uključenja za sve uzorke su bili:

- Trenutno živi, čak i ako je to privremeno, u Sarajevu ili Banja Luci
- Odrasla je osoba između 16 i 65 godina starosti
- Ne pati od psihotičnih poremećaja
- Dovoljno je pismen da odgovori na pitanja uz pomoć
- Živio je u bivšoj Jugoslaviji većinu vremena između 1980. i 1991. godine

Osim toga, čak i od onih kojima se pristupilo a koji su odbili da uzmu učešće će se tražiti da navedu najviši stepen svog obrazovanja, kako bi se analiziralo da li postoji pristrasnost prema više obrazovanim ljudima koji su odgovarali na upitnik.

13.8 Stratifikacija

Svaki uzorak je u odnosu na uzrast i spol, a prema podacima o stanovništvu iz 1990. godine bio je reprezentativan za populaciju; odnosno prema stratificiranoj metodi kvota. Odjeljci u sljedećoj tabeli su izabrani kako bi podijelili populaciju za svaki od uzoraka u otprilike jednake grupe.

	Uzrast 16-29	Uzrast 30-44	Uzrast 45-65	Ukupno
Muškarci	16 ili 17	16 ili 17	16 ili 17	48 do 51
Žene	16 ili 17	16 ili 17	16 ili 17	48 do 51
Ukupno	32 ili 34	32 ili 34	32 ili 34	96 do 102

14 Dodatak: Reference i fusnote

- ⁱ Detalji o stopi odbijanja su dati u dodatku.
- ⁱⁱ Definicija "povratnik" ne uključuje one koji su pronašli pribežište unutar granica bivše Jugoslavije. Vidjeti diskusiju u dodatku.
- ⁱⁱⁱ Treba se imati na umu da definicija raseljenja korištena u ovom istraživanju ne uzima u obzir da li je osoba napustila svoje originalno prebivalište kao direktan rezultat rata ili ne – vidjeti diskusiju u dodatku. Zapravo, velika većina njih i jeste; vidjeti dio 3.1.1.
- ^{iv} PSS-SR: PTSD (Posttraumatski stresni poremećaj) simptomatska skala; Foa, Riggs, Dancu i Rothbaum, 1993
- ^v SCL-90-R: Simptomatska ček-lista-90-R; Derogatis, 1977
- ^{vi} SOZU: Fragebogen Zur Sozialen Unterstuetzung; Fydrich Sommer Mentzel i Hoell, 1987
- ^{vii} Mjesečni prihod je određen kroz upit o ukupnom prihodu u domaćinstvu koji se dijeli sa brojem ljudi koji tu žive.
- ^{viii} Ovi brojevi se mogu činiti niskima. Molim vas da zapamtite da su u ovo istraživanje uključene ne samo udate osobe već i slobodne osobe od 16 godina starosti.
- ^{ix} Religija je korištena kao kriterij prije nego li etničnost zato što je terminologija religiozna uvjerenja manje zbunjiva nego li termin nacionalna uvjerenja.
- ^x Ovo uključuje podpodjelu uzorka od 100 ispitanika u dvije manje grupe, što je jako malo za statističke analize. Međutim, kako je uzorak načinjen putem slučajnog odabira sa opštinskih centara, rezultati predstavljeni ovdje se mogu bez obzira generalizirati sa dobrim stepenom pouzdanosti na izbjeglice povratnike generalno. U dijelu 9, statistički značajne razlike između ovih dvaju podgrupa su prikazane za SVA pitanja postavljena u ovom istraživanju.
- ^{xi} Izvještaj o povratcima prema zemljama domaćinima 9904, objavljen na RIC: <http://www.ric.com.ba>.
- ^{xii} Nije jasno do koje su mjere neki ispitanici klasificirali određeni smještaj i kao privremeni smještaj i kao kolektivni centar.
- ^{xiii} Kao što je izmjereno indeksom GSI upitnika SCL-90-R.
- ^{xiv} Pomoćni cilj je bila potvrda/revizija rezultata istraživanja koje je sproveo Institut za viktimologiju u Sarajevu u proljeće 1999 godine o vrlo teškom psihološkom statusu povratnika izvan bivše Jugoslavije i lica raseljenih unutar zemlje – kroz bolju kontrolu nejasnih varijabli, karakteristike zahtjeva itd. (da li ispitanici misle da će dobiti više novca budu li odgovarali na odgovarajući način, itd.).
- ^{xv} Podskale su one koje su objavljene u dijelu koji govori o instrumentima. Faktori specifični trenutnom uzorku se mogu naći i vrlo su slični ali ne i identični onima koji su objavljeni. Objavljene podskale su korištene kako bi se uradila usporedba sa referentnim uzorcima.
- ^{xvi} Treba se istaći da su upitnici korišteni u ovom dijelu dizajnirani jedino da bi dozvolili usporedbu između uzoraka. Oni u ovom kontekstu nisu dizajnirani kako bi pružili informacije o pojedincima i sigurno ne predstavljaju dovoljnu osnovu za postavljanje kliničkih dijagnoza. Drugim riječima, ne može se reći da bilo koji pojedinačni član uzorka ima kliničke poremećaje, već samo da postoje povišeni nivoi određenih simptoma u određenim uzorcima.
- ^{xvii} Procijenjen na osnovi upitnika PSS-SR dizajniranog za utvrđivanje dijagnoze posttraumatskog stresnog poremećaja prema DSM-IV.
- ^{xviii} Ovaj ukupni broj (99) je manji od ukupnog broja povratnika (104) zbog nepostojanja podataka o ovim varijablama
- ^{xix} odnosno značajan na nivou od 0,01, pretpostavljajući nejednake varijance
- ^{xx} odnosno značajan na nivou od 0,01, pretpostavljajući nejednake varijance
- ^{xxi} Cohen, Roberta, i Deng, Francis M. 1998. Mase u bijegu. Globalna kriza raseljenja unutar zemlje, Institucija Brookings, Washington DC.